

Akdeniz Anlaşmaları ve Türkiye'deki Uygulamaları

Gültekin K. BİRLİK

Doç. Dr., Atılım Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Ankara

E-Mail: gultekin.birlik@atilim.edu.tr

ORCID ID: 0000-0001-8568-2263

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 28.12.2020 Kabul Tarihi / Accepted: 03.09.2021

ÖZ

BİRLİK, Gültekin K., Akdeniz Anlaşmaları ve Türkiye'deki Uygulamaları, CTAD, Yıl 17, Sayı 34 (Güz 2021), s. 863-900.

İkinci Dünya Savaşı öncesinde yaşanan İspanya İç Savaşı'nda, revizyonist ve anti-revizyonist blokların birbirleriyle olan mücadelesi nedeniyle Akdeniz'de deniz haydutluğu olayları yaşanmıştır. Ağustos 1937'de Çanakkale Boğazı önünde, Sovyetler Birliği'nden İspanya'daki Cumhuriyetçilere yardım getiren iki geminin batırılmasıyla Türkiye de deniz haydutluğundan etkilenmiştir. Deniz haydutluğuna karşı, Eylül 1937'de yapılan Nyon ve Cenevre Anlaşmalarına Türkiye de katılmış, "Akdeniz Anlaşmaları" kapsamında İngiliz savaş gemilerine iki liman tahsis etmiştir. Akdeniz Anlaşmaları gereğince, bütün karasularında denizaltı, gemi ve uçakların deniz haydutluğuna karşı tedbir alması gerekirken, Türkiye sadece Çanakkale Boğazı ile Gökçeada ve Bozcaada'nın karasularında denizaltılara karşı tedbir almıştır. Türkiye'nin bu şekilde tedbir almasında deniz gücünün kapasitesi belirleyici olmakla birlikte, İtalya ile bir çatışma ortamı yaratmak istememesi de etkili olmuştur.

Anlaşmalardan sonra deniz haydutluğu olayları Batı Akdeniz'de

engellenemezken, Çanakkale Boğazı önünde ve Ege Denizi'nde bir daha yaşanmamıştır. Bunun nedeni, Anlaşmalarla alınan tedbirler değil, Sovyetler Birliği'nin İspanya'daki Cumhuriyetçilere yaptığı yardımı Boğazlar yerine, Fransa üzerinden göndermeye başlamış olmasındandır. Türkiye, 1938 sonunda İngiltere ile birlikte Anlaşmalardan çekilmek istemiş; ancak İngiltere Batı Akdeniz'de devam eden deniz haydutluğu nedeniyle bunu uygun görmemiştir. Çekoslovakya ve Arnavutluk işgallerinin hemen sonrasında ise, Türkiye bütün imzacı devletlerden önce davranarak, 8 Nisan 1939'da Akdeniz Anlaşmalarından çekilmiştir. Türkiye, İkinci Dünya Savaşının hemen öncesinde, "ihtiyatlı ve acele" bir politika izleyerek, Akdeniz Anlaşmalarından kaynaklanabilecek çatışma ortamlarından sakınmak istemiştir.

Anahtar Kelimeler: Atatürk, 2. Dünya Savaşı, Türkiye, Akdeniz, Nyon Anlaşması.

ABSTRACT

BİRLİK, Gültekin K., **The Mediterranean Agreements and their Implementation in Turkey**, CTAD, Year 17, Issue 34 (Fall 2021), pp. 863-900.

In the Spanish Civil War, before the breakout of World War II, Turkey became a part of the Mediterranean Agreements against the marine piracy in the Mediterranean that appeared due to the conflict between the revisionist and the anti-revisionist blocks. In August of 1937, Turkey was affected by marine piracy when two ships, which were taking provisions from the Soviet Union to the Republicans in Spain, were sunk in front of the Dardanelles. Turkey took part in the Mediterranean Nyon and Geneva Agreements against marine piracy in September 1937 and allocated two ports to British ships within the frame of these Treaties. While it was necessary for Turkey to take measures against the piracy targeted at submarines, ships and planes in all its territorial waters within the frame of these Mediterranean Agreements, it took measures only in the territorial waters of the Dardanelles, Gokceada and Bozcaada. While the capacity of the naval power was decisive in Turkey's taking such measures, its unwillingness to create an atmosphere of conflict with Italy was also effective.

While the marine piracy could not be prevented in the Western Mediterranean, there was no marine piracy in the Dardanelles and the Aegean Sea. The reason for this is not the measures taken within the framework of the Agreements but the fact that the Soviet Union sent its assistance through France instead of the Mediterranean way. At the end of 1938, along with Britain, Turkey sought to withdraw from the Treaties,

however, Britain did not approve of this due to the on going marine piracy in the Western Meditterreanean. Immediately after the invasions of Czechoslovakia and Albania, Turkey withdrew from the Mediterranean Agreements, on April 8, 1939, before all the other countries. Just before the World War II, with “cautious and quick” policies, Turkey sought to escape any confrontation that might originate from the Mediterranean Agreements.

Keywords: Ataturk, World War II, Turkey, the Mediterranean, Nyon Agreement.

Giriş

1931'den itibaren Avrupa'da ortaya çıkan buhranlar karşısında Türkiye, revizyonist Avrupa devletlerinin yaptığı gibi kendi çıkarları için buhranları kullanma yoluna gitmemiş; aksine ortak barış ve güvenliğin ısrarlı bir savunucusu olarak, anti-revizyonist bir politikayı tercih etmiştir. 1935'ten itibaren İtalya'nın Doğu Akdeniz'de ortaya çıkarttığı tehlike karşısında, Türkiye bu politikasına daha fazla bağlanarak, barışın korunmasında ve saldırganlara karşı tedbir alınmasında, anti-revizyonist devletlerle iş birliğine önem vermiştir.¹

1934'te Mussolini'nin, İtalya'nın tarihî emellerinin Asya ve Afrika'da olduğunu açıklaması, Türkiye'nin İtalya'ya karşı şüphe duymasına yol açmış ve dış politikasını etkilemiştir. Bu nedenle, İtalya'nın 1935'te Habeşistan'a saldırısı Türkiye'nin Akdeniz'de İngiltere ile iş birliği yapmasına yol açmıştır. Öte yandan, Habeşistan saldırısıyla Akdeniz'deki güç dengesinin İtalya lehine değişmesi de, İngiltere'yi Doğu Akdeniz'in en güçlü devleti olan Türkiye ile iş birliğine yöneltmiştir.² Bununla birlikte İngiltere'nin Akdeniz'de, Türkiye ile tezat oluşturan tutumları da yaşanmıştır. İtalya ile Almanya'nın iş birliğini engellemeye çalışan İngiltere'nin, Akdeniz'de İtalya'ya ödün ve ödüller vermeye açık bir politika takip etmesi bu tezatlıklara sebep olmuştur. Oysa Türkiye aynı dönemde, İngiltere ve İtalya örneğinde olduğu gibi, büyük devletler arasında yapılacak bu tür düzenlemeler yerine, uluslararası sorunlara çok taraflı çözümler getirilmesini savunmuştur.³

İtalya ile Habeşistan arasındaki savaş, Türkiye'nin İtalya'ya karşı güvensizliğini arttırdığı gibi, barışın korunmasında Batılılar ile sıkı bir iş birliğine girmesine yol açmış, bu kapsamda özellikle İngiltere ile ilişkisinin gelişmesine

¹ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980*, Cilt 1, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1992, s. 335.

² Mehmet Gönlübol vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1990)*, Siyasal Kitapevi, Ankara, 1993, s. 111, 113, 118.

³ Dilek Barlas, Serhat Güvenç, *Türkiye'nin Akdeniz Siyaseti*, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2014, s. 232.

sebepl olmuştur. İtalya'nın 11 Kasım 1935'te, Habeşistan'ın işgalinden dolayı kendisine uygulanan yaptırımlara katılan diğer devletlerle birlikte Türkiye'yi de tehdit etmesi, İngiltere'nin bu tehdide karşı garanti vermesiyle sonuçlanmıştır. İngiltere'nin verdiği güvenceye göre, zorlama tedbirlerine katılmalarından dolayı bu devletler İtalya'nın saldırısına uğrarsa, İngiltere askerî yardımda bulunacaktır. Ocak 1936'da, İngiltere'ye benzer bir karşı garanti veren Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya'nın katılımıyla Akdeniz Paktı oluşmuştur. Ancak bu pakt ile öngörülen karşılıklı yardım, İtalya'nın Habeşistan'ı ilhakından sonra kaldırılmış, bu kapsamda Türkiye de Temmuz 1936'da İtalya'ya karşı verdiği tek taraflı garantisini sonlandırmıştır.⁴ Akdeniz Paktı kısa süreli olmakla birlikte, Türkiye bundan sonra, İtalya tehdidi karşısında güvenliğini sağlamak için İngiltere ile iş birliği yapmaya başlamıştır.⁵

1936'da İtalya'nın, Türkiye'ye çok yakın olan Oniki Ada'yı özellikle de Leros Adası'nı askerî olarak tahkim etmesi, iki devlet arasındaki ilişkilerin gergin olduğunu gösterdiği gibi, Türkiye'nin muhtemel İtalyan tecavüzünden duyduğu endişesini de haklı çıkartmıştır.⁶ Oniki Ada'nın kuzeyindeki Leros Adası'ndaki İtalyan faaliyetleri, Boğazların askerden arındırılmış statüsü nedeniyle Türkiye'nin duyduğu güvensizliği iyice pekiştirmiştir. Bunun etkisiyle Dışişleri Bakanı Tefvik Rüştü Aras, İtalya'nın Oniki Ada'daki tahkimatının gerçek amacının, Türkiye'ye karşı bir sefer hazırlığı olabileceği yönünde değerlendirmede bulunmuştur.⁷

İtalya'nın bir deniz ve sömürge devleti olarak yeniden ortaya çıkması, İngiltere açısından da olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Süveyş Kanalı, Kıbrıs, Malta ve Cebelitarık Boğazı'ndaki üsleriyle Akdeniz'in giriş ve çıkışını kontrol eden ve kuvvetli savaş filosuyla Akdeniz'den geçen imparatorluk yolunun güvenliğini sağlayan İngiltere, İtalya'nın Akdeniz'deki genişlemeci politikasını hayati çıkarları için bir tehdit olarak görmüştür. Habeşistan meselesinden sonra, İngiltere açısından İtalyan tehdidi daha da belirginleşmiştir. Bununla birlikte, Avrupa'da Nazi Almanyası'nın tehdidini arttırdığı bir sırada, İtalya'yı düşman olarak ilan etmek İngiltere tarafından çıkarlarına aykırı olarak görülmüştür. Ayrıca, İtalya'nın Almanya ile birleşerek Avrupa'daki kuvvet dengesini bozması, İngiltere'nin sakınmaya çalıştığı diğer bir konuyu oluşturmuştur. Öte yandan, Süveyş Kanalı'nı kontrolü altında tutan İngiltere'nin bu Kanalı kapatması durumunda, Habeşistan harekâtı başarısızlıkla sonuçlanacağından, İngiltere'yi hasım ilan etmesi İtalya'nın da çıkarına aykırı olarak algılanmıştır. Bu nedenlerle,

⁴ Armaoğlu, *age.*, s. 340-342.

⁵ Oral Sander, *Siyasi Tarih*, İmge Kitabevi, Ankara, 1989, s. 75.

⁶ Gönlübol, *age.*, s. 111.

⁷ Barlas ve Güvenç, *age.*, s. 200, 214.

İngiltere ile İtalya arasında 2 Ocak 1937'de, Akdeniz'deki mevcut statükonun korunması konusunda bir anlaşma yapılmıştır.⁸ Bu anlaşma gereğince Akdeniz'deki statükonun korunması, Türkiye'nin toprak bütünlüğüne İtalya'nın tehdit oluşturmayacağı anlamına geldiğinden, Türkiye tarafından olumlu olarak karşılanmıştır.⁹

İkinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde, 1936 ile 1939 yılları arasında yaşanan İspanya İç Savaşı'na revizyonist devletlerden İtalya ve Almanya ile anti-revizyonist devletlerden Sovyetler Birliği'nin müdahalesiyle Akdeniz'de “deniz haydutluğu” olayları yaşanmış, bir Akdeniz devleti olarak Türkiye de deniz haydutluğu olaylarından doğrudan veya dolaylı olarak etkilenmiştir. Özellikle, biri Türk karasularında olmak üzere, Ağustos 1937'de iki İspanyol gemisinin Çanakkale Boğazı önünde batırılması, Türkiye'yi doğrudan etkilemiştir.

Büyük oranda İtalya'nın girişimleriyle Akdeniz'de yaşanan deniz haydutluğu ile mücadele için, İngiltere ve Fransa'nın öncülüğünde hazırlanan ve Türkiye'nin de katıldığı iki anlaşma imzalanmıştır. Akdeniz Anlaşmaları'na Avrupalı devletlerin yaklaşımı, Akdeniz Anlaşmaları'nın uygulanması ve deniz haydutluğuna karşı etkisi üzerine dünyada çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Ancak, bu konular hakkında Türkiye'ye yönelik olarak herhangi bir çalışma bulunmamaktadır. Türkiye açısından araştırılmamış olan ve eksik kalan bu alanların araştırılması, bu çalışmanın hazırlanmasına neden olmuştur.

Çalışılmamış olan bu alanların yanı sıra, dünyadan farklı bir şekilde, Akdeniz'de yaşanan olaylar Türkiye'de “korsanlık” olarak nitelendirilmiştir. Üstelik gerek dönemi yaşayanların yazılarında gerekse daha sonra konuya ilişkin yapılan çalışmalarda, deniz haydutluğuna karşı sadece bir Anlaşmanın (Nyon Anlaşması'nın) yapıldığı ve bu Anlaşmanın uygulanmasıyla Akdeniz'de deniz haydutluğunun “hemen sona erdiği” görüşü savunulmuştur. Oysa deniz haydutluğuna karşı ikinci olarak Cenevre Anlaşması da imzalanmış ve Akdeniz Anlaşmaları'nın (Nyon ve Cenevre Anlaşmaları'nın) uygulanmasıyla Akdeniz'de deniz haydutluğu sona ermemiş, İspanya İç Savaşı boyunca devam etmiştir. Bu nedenle deniz haydutluğuna karşı, daha sonraki dönemde Akdeniz Anlaşmaları'nın uygulamalarına ilave tedbirler getirilmek zorunda kalınmıştır.

Türkiye'de Akdeniz'deki deniz haydutluğuyla ilgili yapılan sınırlı sayıdaki çalışmada, Türkiye'nin Akdeniz Anlaşmaları'na yaklaşımı, Türkiye'nin Anlaşmalar kapsamında aldığı tedbirler, Anlaşmaların Türk dış politikasıyla ilişkisi, Anlaşmaların sonuçları, Anlaşmaların Türkiye'deki geçerliliği, Türkiye'nin Anlaşmalardan ne zaman ve nasıl çekildiği konuları ise hiç

⁸ Abtülhah Akşin, *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991, s. 227, 228, 330.

⁹ Gönlübol, *age.*, s. 113.

çalışılmamıştır. Bu makaleyle, Akdeniz’de deniz haydutluğuna karşı ortaklaşa olarak nasıl tedbir alındığı, bu amaçla yapılan Akdeniz Anlaşmaları’nın içeriği ve etkisi, Türkiye’nin Akdeniz Anlaşmaları’na yaklaşımı, Türk dış politikası kapsamında Anlaşmaların nasıl yürütüldüğü, Türkiye’nin Anlaşmalar kapsamında aldığı tedbirler, Türkiye açısından Anlaşmaların geçerliliği ve Anlaşmalardan ayrılma gerekçesi konularının ortaya konulması amaçlanmıştır.

Makalenin kapsamı, Anlaşmaların yapıldığı Eylül 1937 ile Türkiye’nin Anlaşmalardan çekildiği Nisan 1939 tarihleri arasındaki dönemde, Akdeniz’deki deniz haydutluğuna karşı Anlaşmaların etkisi ile Türkiye açısından Anlaşmaların uygulanması sırasında yaşanan olaylarla sınırlandırılmıştır. Makalede yöntem olarak, Anlaşmaların hazırlanma süreci ve Akdeniz’deki etkileri ile büyük devletlerin Anlaşmalara yaklaşımı konuları yabancı kaynaklardan incelenmiştir. Türkiye’de Akdeniz Anlaşmaları’nın uygulanması ve bu kapsamda alınan tedbirler konuları ise, mevcut yayınlardaki yanlışlıkları düzelterek ve çalışılmamış olan konuları ortaya çıkaracak şekilde, başta arşiv kaynakları olmak üzere, basın ve son olarak da konuyla ilişkili yayınlar incelenerek ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Deniz Haydutluğuna Karşı Akdeniz Konferansı Kararı

Akdeniz’deki Deniz Haydutluğu Olaylarının Türkiye’ye Etkisi¹⁰

1936’da başlayan İspanya İç Savaşı, revizyonist ve anti-revizyonist bloklar arasındaki uçurumu daha da derinleştirmiştir.¹¹ Bir yanda Sovyetler Birliği diğer yanda İtalya ve Almanya, İspanya İç Savaşı’nda farklı tarafları destekleyerek karşı karşıya gelmiştir. İngiltere ve Fransa ise “karışmazlık” politikasını benimsemiştir.¹² İngiltere, Fransa ve Sovyetler Birliği meşru İspanya hükümeti olarak seçimle işbaşına gelmiş olan Cumhuriyetçi Hükümeti tanırken, İtalya ve Almanya Milliyetçi Franco Hükümetini meşru olarak görmüş, Cumhuriyetçi Hükümeti iç düzeni yıkmaya çalışan bir “çete” olarak kabul etmiştir.¹³ İspanya İç Savaşı’nda Milliyetçiler ve Cumhuriyetçiler, karşı tarafa, karşı tarafı destekleyen veya yardım eden devletlerin ticaret ve savaş gemilerine, Akdeniz’de saldırılar düzenlemeye 1937 yılının ilk aylarından itibaren başlamıştır. Bununla birlikte, Akdeniz’de emniyetsizliğe yol açan saldırı olayları, bazı devletler

¹⁰ Bu kısım hakkında bilgi için bk. Gültekin Kâmil Birlik, “İkinci Dünya Savaşı Öncesinde Akdeniz’de Yaşanan Deniz Haydutluğu Olayları ve Türkiye’ye Etkileri”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt 73, Sayı 1, Ocak-Mart 2018, s. 77-104.

¹¹ Armaoğlu, *age.*, s. 263.

¹² Julian Casanova, *The Spanish Republic and Civil War*, Translated by Martin Douch, Cambridge University Press, Cambridge, 2010, s. 213, 214.

¹³ Ayın Tarihi (AT), Basın Genel Direktörlüğü, Sayı 41, Ankara, 1-30 Nisan 1937, s. 336.

tarafından, özellikle de Milliyetçileri destekleyen İtalya tarafından gerçekleştirilmiştir.

İtalya pek çok denizaltısını, Cumhuriyetçi gemilere saldırı için görevlendirmiştir. İngiltere ve Fransa, İtalya'nın denizaltı saldırılarını “deniz haydutluğu (piracy)” olarak görmüştür.¹⁴ Türkiye’de ise, Akdeniz’deki bu saldırılar “korsanlık” olarak isimlendirilmiştir. Dönemin gazeteleri ve gazetecileri Akdeniz’deki saldırıları “korsanlık” olarak adlandırmıştır. Benzer bir şekilde, daha sonraki dönemde de bu terim karışıklığının devam ettiği ve saldırı olaylarının “korsanlık” olarak nitelendirildiği görülmüştür. Akdeniz’de gemilere karşı yapılan saldırılar uluslararası hukuka uygun olarak, yabancı yayınlarda olduğu gibi, bu makalede de “deniz haydutluğu” olarak adlandırılmıştır. Bu gerekçeyle, makalede kullanılan alıntılardaki “korsanlık” ifadelerinin yanına, “deniz haydutluğu” şeklinde düzeltici bir açıklama eklenmiştir.

Cumhuriyetçilere dışarıdan yardım ya Fransa üzerinden, ya da Akdeniz’den yapılmak zorundaydı.¹⁵ Fransa karışmazlık politikasını benimsediğinden, Sovyetler Birliği’nin Cumhuriyetçilere yardımı için en uygun yol Boğazlardan geçmekteydi. Bu nedenle Sovyet yardımını engellemek isteyen taraf için Boğazlar’ın kapatılması son derece önemliydi. Bu düşünceyle, Çanakkale Boğazı çıkışında, Cumhuriyetçi Hükûmete ait bir İspanyol gemisi 15 Ağustos 1937’de Bozcaada’nın açığında kimliği belirsiz bir denizaltı tarafından batırılmıştır.¹⁶ 18 Ağustos 1937’de yine bir denizaltı tarafından, Sovyetler Birliği’nden yük taşıyan Cumhuriyetçi İspanyol gemisine Bozcaada’nın karasularında saldırı düzenlenmiştir.¹⁷ Sovyetler Birliği’nin Cumhuriyetçi Hükûmete yardımını engellenmek amacıyla, biri Türk karasularında olmak üzere, Bozcaada açıklarında iki Cumhuriyetçi geminin batırılmasıyla, deniz haydutluğu ilk kez olarak Türkiye’yi de etkilemiş, bu etki, İspanya İç Savaşı nedeniyle yaşanan bloklar arası mücadeleye, Türkiye’nin de karışma tehlikesini beraberinde getirmiştir.

Bu gelişme üzerine, Bakanlar Kurulu 24 Ağustos 1937’de Dolmabahçe Sarayı’nda toplanarak, nota da içeren bir kararname hazırlanmış, bu notanın Milletler Cemiyetine, Türkiye’de temsil edilen devletlere ve Londra’daki Karışmazlık Komitesine¹⁸ verilmesi kararlaştırılmıştır.¹⁹ 24 Ağustos 1937’de

¹⁴ Stanley G. Payne, *The Spanish Civil War*, Cambridge University Press, New York, 2012, s. 206.

¹⁵ Michael Alpert, *The Republican Army in the Spanish Civil War 1936-1939*, Cambridge University Press, New York, 2013, s. 256.

¹⁶ *Akşam*, 17 Ağustos 1937, s. 1.

¹⁷ *Akşam*, 19 Ağustos 1937, s. 1.

¹⁸ Fransa’nın, “Karışmazlık” isimli iç savaşa karışmama önerisini, İngiltere, Sovyetler Birliği, İtalya ve Almanya kabul etmiş ve Eylül 1936’da Londra’da Karışmazlık Komitesi oluşturulmuştu. Pierre Vilar, *İspanya İç Savaşı*, Çev. Işık Ergüden, Dost Yayınevi, Ankara, 2007, s. 147.

verilen bu notada, 15 Ağustos'ta Bozcaada'nın on beş mil kadar açığında bir İspanyol gemisinin kimliği belirsiz bir denizaltı tarafından batırıldığı bilgisi verilmiştir. 18 Ağustos'ta ise Bozcaada'ya iki milden daha yakın bir mesafede başka bir İspanyol gemisinin, kimliği belirsiz bir denizaltı tarafından ateş altına alındığı ve geminin karaya oturduğu ifade edilmiştir.²⁰ Türkiye nota ile gemi batırılma olayları hakkında bilgi vermiş, olabilecek benzer olaylara karşı bir tedbir getirmemiştir. Türkiye'nin bu tutumundan, karasularında gemi batırılma olayını kendi egemenliğine yönelik bir saldırı veya tehdit olarak algılamadığı, İspanya İç Savaşı nedeniyle karşıt bloklardaki büyük devletlerin birbirleriyle olan mücadelesinin bir sonucu olarak gördüğü anlaşılmaktadır.

Akdeniz Konferansı Düzenlenmesine Yönelik Kararın Alınışı

Ağustos 1937'de Bozcaada önünde görülen gemi batırma olayları, aynı günlerde Akdeniz'de yaygın olarak yaşanmıştır. 11 Ağustos'ta Campeador isimli İspanyol tanker, Tunus açıklarında iki İtalyan muhribi tarafından torpillenerek batırılmıştır. 13 Ağustos'ta İtalyan muhribi başka bir İspanyol gemisini Sicilya açıklarında batırılmış, bir İtalyan denizaltısı da Tunus açıklarında Fransız gemisine saldırmıştır. 14 Ağustos'ta ise bir Panama gemisi Tunus açıklarında bombalanmıştır.²¹ İngiltere'nin *Daily Telegraph* gazetesine göre, Ağustos ayı içinde hiçbir uyarıya gerek duyulmaksızın Akdeniz'de on sekiz defa gemi batırma girişiminde bulunulmuştur.²²

Bir İngiliz gemisinin 23 Temmuz 1937'de iki meçhul uçak tarafından Akdeniz'de bombalanmasıyla birlikte, batırılma olayları İngiltere'yi de etkilemişti.²³ Diğer batırılma olaylarının da etkisiyle 17 Ağustos'ta İngiliz Donanması'na, İngiliz gemilerine saldıran denizaltıların imha edilmesi emri verilmiş, sekiz gün sonra da Akdeniz'deki İngiliz deniz filosu takviye edilmiştir.²⁴ Ağustos 1937'de Akdeniz'de tekrar bir gemilerinin bombalanması üzerine, İngiltere Milliyetçi Franco Hükûmetini protesto etmiş, yapılan kabine

¹⁹ T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşinleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Fon Kodu (FK): 30.18, Kutu No (K): 78, Dosya No (D): 77, Sıra No (S): 14.

²⁰ *Ulus*, 26 Ağustos 1937, s. 1, 4; *Akşam*, 26 Ağustos 1937, s. 1, 4.

²¹ Peter Gretton, "The Nyon Conference - The Naval Aspect", *The English Historical Review*, Oxford University Press, Vol. 90, No. 354, Jan. 1975, s. 104.

²² Aktaran AT, Basın Genel Direktörlüğü, Sayı 46, Ankara, 1-30 Eylül 1937, s. 221.

²³ Aktaran, agd., s. 221.

²⁴ James W. Cortada, "Ships, Diplomacy And The Spanish Civil War: Nyon Conference, September, 1937", Published by: Rubbettino Editore, *Il Politico*, Vol. 37, No. 4, Dicembre 1972, s. 674.

toplantısında ticaret gemilerini korumak için Akdeniz'deki İngiliz deniz ve hava kuvvetlerini yeniden takviye etme kararı almıştır.²⁵

Fransa da Akdeniz'de kendi gemilerini korumak için benzer tedbirler almıştır. Fransa 26 Ağustos'ta İngiltere'ye, Eylül ayında yapılacak olan Milletler Cemiyeti toplantısı öncesinde, Akdeniz'deki tansiyonu düşürmesi için, birlikte İtalya ile görüşme tavsiyesinde bulunmuştur. Fransa Dışişleri Bakanı Yvon Delbos 28 Ağustos'ta İngiltere Dışişleri Bakanı Anthony Eden'e, İngiltere ve Fransa'nın beraberce düzenleyecekleri, Akdeniz devletlerinden Fransa, İngiltere, Yugoslavya, Yunanistan, Türkiye ve Mısır'ın katılacağı bir konferansın Cenevre'de yapılmasını teklif etmiştir. Yvon Delbos ayrıca, bu konferansa Karadeniz devletlerinden Sovyetler Birliği, Bulgaristan ve Romanya'nın da katılımı konusunu düşünmesini Anthony Eden'den istemiştir. Bu konferansla, Akdeniz'deki deniz ve hava yollarının korunmasını garanti altına alacak olan en iyi yöntemin belirlenmesi amaçlanmıştır. Akdeniz devletlerinin de istemesi halinde, Anthony Eden'in Akdeniz'deki durumun Cenevre'de görüşülmesi fikrini, İngiltere Başbakanı Neville Chamberlain de benimsemiş, aynı zamanda, Batı Akdeniz'deki İngiliz Donanmasının takviyesine de karar verilmiştir.²⁶

Anthony Eden'in verdiği bilgiye göre, bu kararın alındığı gün Havock isimli İngiliz muhribine Valencia'nın 60 mil güneyinde başarısız bir denizaltı saldırısı düzenlenmiş,²⁷ 2 Eylül 1937'de ise Woodford isimli İngiliz tankeri²⁸ İspanya'nın güneydoğu sahillerinde torpillenerek batırılmıştır. Eden'e göre, Akdeniz'de gemilerinin batırılması İngiltere'deki öfkenin daha da artmasına neden olmuştur.²⁹ İtalyan denizaltısı Irid'in İngiliz muhribi Havock'a 1 Eylül'deki saldırısı sonrasında, İtalya'nın Akdeniz'deki "deniz haydutluğunu" nasıl durduracağını Neville Chamberlain ciddi olarak düşünmeye başlamıştır. Ona göre, İtalyanların İngiliz gemilerini batırma girişimleri, İngiltere'nin onuruna bir hakaretti ve Akdeniz'deki İngiliz güvenliğini tehdit etmekteydi. Bu nedenle, Süveyş Kanalı'nın, Cebelitank Boğazı'nın ve gemilerinin güvenliğini sağlamak düşüncesi, İngiliz başbakanını harekete geçmeye teşvik etmiştir. Ekonomik açıdan bakıldığında da, gemilerinin batırılması İngiltere için bir tehlike yaratmaktaydı. İngiltere Cumhuriyetçi Hükûmetten büyük miktarlarda demir

²⁵ *Cumhuriyet*, 25 Ağustos 1937, s. 1, 3.

²⁶ Anthony Eden, *Earl Of Avon Facing The Dictators*, The Riverside Press, Cambridge, 1962, s. 518, 519.

²⁷ İtalyan denizaltısı Irid tarafından ateşlenen torpido, Batı Akdeniz'de devriye gezen Havock muhribini kıl payı kaçırmıştır. Gretton, agm., s. 105.

²⁸ Kısa süre önce geçici İngiliz siciline kaydedilen ve mürettebatı tamamen Yunanlı olan Woodford, ancak İtalyan denizaltısı olabilecek bir denizaltısı tarafından Valensiya açıklarında torpillenmiştir. Gretton, agm., s. 105.

²⁹ Eden, *age.*, s. 519, 520.

cevheri satın aldığından, gemilerinin batırılması bu ticareti tamamen kesebilirdi. İngiliz sanayi çıkarları bu nedenle, nakliye yollarını ve ticareti koruması için 1937 yılının yaz aylarına kadar hükûmete baskı uygulamıştır. Bu baskı ve batırılma olaylarının devam etmesi, Neville Chamberlain'i tedbir almaya zorlamıştır.³⁰

İngiltere ile Fransa Ağustos ayının sonlarından itibaren, Akdeniz'in güvenliğini nasıl sağlayacaklarını görüşmeye başlamıştı. Bu görüşmeler devam ederken, 2 Eylül'deki İngiliz kabine toplantısında, gönderilecek takviye kuvvetlerinin sadece saldırganlar için daha fazla hedef sağlayacağını savunan Donanma temsilcisinin itirazına rağmen, Akdeniz filosunun dört muhriple güçlendirilmesi kararı alınmıştır. Ayrıca, deniz haydutluğu sorununu çözmek için bir konferans düzenleme yönündeki politika da benimsenmiştir.³¹

Konferans için hazırlıklar devam ederken Yvon Delbos, 4 Eylül'de Anthony Eden'e, katılım konusunda İtalya'yı dışlamaya devam eden, ancak Sovyetler Birliği'ni dâhil eden bir teklifte bulunmuştur. Eden'in İtalya'nın davet edilmesi gerektiğini savunması üzerine, Delbos İtalya'nın katılımını isteksizce kabul etmiş, ancak Sovyetler Birliği'nin dışlanmasını reddetmiştir. Eğer Sovyetler Birliği konferansa katılmazsa istifa etmek zorunda kalacağını ve istifa krizinin sorumluluğunun da İngiltere'ye ait olacağını söylemiştir. Böyle bir durumu istemeyen Eden, Bulgaristan, Romanya ve Almanya'nın da katılması koşuluyla, Sovyetler Birliği'nin katılımını kabul etmiştir. Bu uzlaşının sonrasında İngiltere ve Fransa, küçük bir kasaba olan Nyon'da 10 Eylül'de yapılmasına karar verilen konferans için davet yazısını 5 Eylül'de ilgili devletlere göndermiştir.³² 10 Eylül'de Nyon'da bir araya gelmek üzere İtalya, Yugoslavya, Arnavutluk, Yunanistan, Türkiye, Mısır, Almanya, Sovyetler Birliği, Romanya ve Bulgaristan davet edilmiştir.³³

İngiltere ve Fransa'nın "Akdeniz Konferansı"ını İsviçre'nin Cenevre kentine 13 mil uzaklıkta bulunan Nyon'da yapmaya karar vermelerinin nedeni, İtalya ve Almanya'nın Milletler Cemiyetinin merkezinde (Cenevre'de) bir konferans yapmak istememelerinden kaynaklanmıştır. Nyon'un seçilmesiyle, İtalya'nın katılmamak için ileri sürebileceği olası bir nedenin ortadan kaldırılması amaçlanmıştır. İngiltere ayrıca, İtalya'nın katılımını güvence altına almak için, karşılıklı suçlamaların yapılmaması ve görüşmelerin sadece deniz haydutluğunu sona erdirmek için pratik yolların belirlenmesiyle sınırlı olmasını da istemiştir. Nyon'un seçimiyle aynı zamanda, 13 Eylül'de Cenevre'de toplanacak olan

³⁰ Çok sayıda gemi batırılmasının bir sonucu olarak, İngiliz borsasında o günlerde düşüşler yaşanmıştır. Cortada, agm., s. 675, 678.

³¹ Gretton, agm., s. 106.

³² Eden, *age.*, s. 521.

³³ Gretton, agm., s. 106.

Milletler Cemiyeti Konseyine katılacak ilgili dışişleri bakanlarının kolayca Konferansa katılmasına da imkan tanınmıştır.³⁴

İspanya İç Savaşı'na karışmama siyasetini takip eden İngiltere ve Fransa'nın Akdeniz Konferansı'na, taraf olan Sovyetler Birliği, Almanya ve İtalya'yı davet etmesi, geniş katımlı bir uzlaşıyla Akdeniz'deki deniz haydutluğu sorununu çözmek istediklerini göstermektedir. İngiltere ve Fransa'nın Konferans'ın yapılacağı yeri seçerken bile, çekincelerini dikkate alarak hassas davranmaları, İtalya ve Almanya'nın Konferans'a katılmalarını gerçekten istediklerine işaret etmektedir. Başbakan İsmet İnönü de Meclisteki konuşmasında bu konuya değinmiş ve Almanya'nın bile davet edildiğini hatırlatarak, bunun, davet eden devletlerin geniş katımlı bir anlaşma sağlanması isteklerinde samimi olduğunu kendilerine gösterdiğini açıklamıştır.³⁵

İtalya'nın Akdeniz'deki çıkarlarını tehdit etmesine karşın, Avrupa'daki Alman tehdidinin varlığı nedeniyle İngiltere'nin, İtalya'nın Almanya ile yakınlaşmasını önleme çabası içinde olduğu girişte bahsedilmişti. Fransa'nın teklifine rağmen İtalya'nın davet edilmesini sağlaması, toplantı yerinin seçimi ve geçmişle ilgili suçlamalardan uzak kalarak gelecekle ilgili tedbirler üzerinde yoğunlaşması, böylece İtalya'nın katılımını garanti altına almak istemesi, İngiltere'nin İtalya'ya yönelik uyguladığı politikasının bir örneğini teşkil etmektedir.

Konferans daveti üç maddeden oluşan kısa bir metin şeklindedir. Birinci maddede, son taarruzların Akdeniz'deki durumu devamına izin verilemeyecek bir şekle soktuğu, emniyetsizliğe son vermek ve deniz seferlerine yönelik olan Devletler Hukuku kurallarını uygulamak amacıyla bir konferansın toplanması gerektiği açıklanmıştır. İkinci maddede devletlerin çözüm önerilerine yer verilmiş, üçüncü maddede de davet edilen devletler sıralandıktan sonra, İngiltere ve Fransa'nın, çabuk bir sonuca ulaşmak için görüşmelerin teknik bir sahada yapılması düşüncesinde oldukları vurgulanmıştır.³⁶

Akdeniz Anlaşmaları

³⁴ Cortada, agm., s. 676. Türk basınına göre de, Havock'a yapılan saldırı İngiliz kamuoyunda büyük bir heyecan yaratmış, gazeteler Hükümetin derhal harekete geçmesini tavsiye etmiştir. *Akşam*, 2 Eylül 1937, s. 1, 4; Aktaran AT, Sayı 46, s. 221. Saldırıların sonrasında İngiliz Hükümeti Fransa'nın yapmış olduğu, Akdeniz Konferansı düzenlenmesi teklifini kabul etmiştir. *Akşam*, 3 Eylül 1937, s. 1. İtalya ve Almanya'nın Milletler Cemiyetine karşı olan olumsuz tutumları bilindiğinden, Konferans yeri olarak Cenevre ile Lozan arasındaki 6.000 nüfuslu Nyon seçilmiştir. *Cumhuriyet*, 10 Eylül 1937, s. 1; *Akşam*, 11 Eylül 1937, s. 1.

³⁵ *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMM ZC)*, Devre (D) 5, Cilt (C) 19, İçtima (İ) 2, 18 Eylül 1937, TBMM Matbaası, Ankara, 1937, s. 342, 343.

³⁶ AT, Sayı 46, s. 175.

Akdeniz Konferansı Öncesinde Türkiye'nin Politikası

Fransa büyükelçisi ile İngiliz maslahatgüzaran tarafından içerikleri aynı olan Akdeniz Konferansı'na davet notaları 6 Eylül'de verilmiş, Türk Hükûmeti aynı günkü cevap notasıyla daveti kabul ettiğini bildirilmiştir.³⁷ Yukarıda belirtildiği gibi Türkiye Akdeniz'deki deniz haydutluğu olayları Çanakkale Boğazı önünde kendisini etkiledikten sonra, gelecekte karasularında yaşanabilecek gemi batırma olaylarına karşı bir tedbir getirmemişti. Bunun nedeni, deniz haydutluğu konusunda İtalya ile tek başına olarak doğrudan doğruya karşı karşıya kalmak istememesinden kaynaklanmıştır. Deniz haydutluğu nedeniyle bloklar arasında yaşanan mücadeleye, en büyük güvenlik endişesinin İtalya'dan kaynaklandığı dikkate alındığında, Türkiye'nin tek taraflı olarak karışmak istememesi anlaşılabilir bir durumdur. Ancak deniz haydutluğuna karşı çok taraflı katılımla tedbir alınması Türkiye'nin de çıkarına uygun olduğundan, Türkiye'nin Akdeniz Konferansı'na katılma kararı aldığı görülmektedir. Türkiye'nin bu tutumu, uluslararası sorunlara çok taraflı çözümler getirilmesi yönündeki politikasıyla da uyumludur.

İsmet İnönü 9 Eylül 1937'de Atatürk'e gönderdiği yazıda, o gün yapılan Bakanlar Kurulu toplantısında, yeterli bilgiye sahip olunmaması nedeniyle, durum hakkında ihtiyatlı bir şekilde beklemede bulunmaya ve Konferansın ilk günlerinde oluşacak durumu görmeye karar verdiklerini açıklamıştır. İsmet İnönü, Tevfik Rüştü Aras'ın verdiği bilgiye göre İtalya'nın Konferans'a katılma konusunda olumsuz cevap verdiğini, Almanya'nın ise henüz cevap vermediğini belirtmiştir. İsmet İnönü ayrıca, Bakanlar Kurulunun toplantısına ilişkin olarak ajansta yayınlatılmak üzere hazırlanan tebliğin bir suretini de Atatürk'e göndermiştir.³⁸

Atatürk aynı gün gönderdiği cevap yazısında, Almanya'nın da İtalya gibi Konferans'a katılmayacağını, çünkü Almanya'nın katılmak için ileri sürdüğü şartların olumsuz anlam taşıdığını açıklamıştır. Atatürk yazısında, Bakanlar Kurulunun toplantısına ilişkin olarak yayınlanacak olan tebliğ hakkında, İtalya ve Almanya'nın Konferans'a yaklaşımı karşısında, Türkiye Cumhuriyeti Hükûmetinin, onları anlamazdan gelerek ajansa beyanatta bulunmasını doğru bulmadığını belirtmiştir. Dışişleri Bakanlığında son bilgilerin alınmasının gerektiğini yazan Atatürk, ajans tebligatında acele edilmemesini istemiştir.³⁹

İsmet İnönü 10 Eylül 1937'de Atatürk'e gönderdiği cevap yazısında, kendi değerlendirmelerinin bir tahmin olduğunu, Dışişleri Bakanlığında daha fazla bilgi bulunmadığından, Cenevre'de meselenin ele alınmasını beklediklerini

³⁷ *Cumhuriyet*, 9 Eylül 1937, s. 1.

³⁸ *BCA*, 30.10.45.290.52, s. 8.

³⁹ *agr.*, s. 10, 11.

bildirmiştir. İsmet İnönü, kendi seyahatini ertelediğini, bakanların Ankara'dan ayrılmayacağını, Mareşal Fevzi Çakmak'ın da geri çağrıldığını⁴⁰ belirtmiş, çünkü yazısında bahsettiği ajans tebliğinden vazgeçildiğini de açıklamıştır.⁴¹

Yazısında seyahatini ertelediğini söylemekle birlikte, aslında İsmet İnönü'nün Ege seyahatini yarıda kestiği⁴² anlaşılmaktadır. Başbakanın seyahatini yarıda kesmesi, diğer bakanların Ankara'ya dönmesi,⁴³ Genelkurmay Başkanının da çağrılması, Türkiye'nin yapılacak Akdeniz Konferansı'na büyük bir önem verdiğini göstermektedir. Bakanlar Kurulunun Ankara'da hazır bulundurulmasıyla, Akdeniz Konferansı'nın yakından takip edilmesinin, gerek duyulursa Konferans'a müdahale edilerek, alınacak kararların Türkiye'nin lehine olmasının sağlanmasının amaçlandığı anlaşılmaktadır.

Akdeniz Konferansı fikri Türk basınında büyük bir ilgi uyandırmıştır. Örneğin *Ulus* gazetesi "Akdeniz'deki korsanlığa (deniz haydutluğuna) karşı bir Akdeniz Konferansının toplanması düşünülüyor";⁴⁴ *Akşam* gazetesi de "Korsanlığa (deniz haydutluğuna) karşı müsterek cephe" başlıklarıyla gelişmeleri duyurmuştur.⁴⁵ Basında, Akdeniz'in emniyeti için Akdeniz Konferansı'nın önemi üzerinde de durulmuştur. Yunus Nadi Abaloğlu yazısında, İspanya İç Savaşı nedeniyle Avrupa'da bir savaş çıkmaması için Nyon Konferansı'nın çok önemli olduğuna vurgu yapmış, İngiltere'nin yeni olayların önlenmesi için alınacak emniyet tedbirleri üzerinde durduğunu belirtmiştir.⁴⁶ Falih Rıfki Atay'a göre de, herkesi ilgilendiren Akdeniz'deki denizyollarının emniyeti için süratle tedbir almak gereklidir.⁴⁷

Denizaltı Gemileri Tarafından Yapılan Deniz Haydutluğuna Karşı Nyon Konferansı ve Nyon Anlaşması

⁴⁰ Mareşal Fevzi Çakmak 10 Eylül günü Adana'dan Mersin'e geçmişti. *Ulus*, 11 Eylül 1937, s. 1.

⁴¹ Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, Yapı ve Kredi Bankası Yayınları, İstanbul, 2006, s. 629, 630.

⁴² İsmet İnönü 5 Eylül'de İzmir'e gitmiş, oradan 9 Eylül'de Manisa'ya geçmişti. İsmet İnönü 9 Eylül günü, beraberinde Kültür Bakanı Saffet Arıkan ile birlikte İzmir'den Ankara'ya dönmüştür. *Ulus*, 5 Eylül 1937, s. 1; *Ulus*, 9 Eylül 1937, s. 1.

⁴³ 8 Eylül günü ise İçişleri Bakanı Şükrü Kaya ile Bayındırlık Bakanı Ali Çetinkaya İstanbul'dan Ankara'ya gelmiştir. 9 Eylül'de de Ekonomi Bakanı Celal Bayar Zonguldak'tan, Dışişleri Bakanı Siyasi Müsteşarı Numan Menemencioglu İstanbul'dan Ankara'ya dönmüştür. *Ulus*, 9 Eylül 1937, s. 1; *Ulus*, 10 Eylül 1937, s. 1. Bu bilgilerden, bakanların Ankara'da toplanmakta olduğu anlaşılmaktadır.

⁴⁴ *Ulus*, 4 Eylül 1937, s. 1.

⁴⁵ *Akşam*, 6 Eylül 1937, s. 1.

⁴⁶ Yunus Nadi, "Akdeniz'in Emniyeti Meselesi", *Cumhuriyet*, 13 Eylül 1937, s. 1.

⁴⁷ Falih Rıfki Atay, "Akdeniz'de", *Ulus*, 16 Eylül 1937, s. 1.

Davet sonrasında, İtalya 9 Eylül 1937'de verdiği cevap notasında, Akdeniz Konferansı'na katılmayacağını bildirmiştir.⁴⁸ İtalya'ya göre, deniz haydutluğu konusunun Karışmazlık Komitesinde görüşülmesi gereklidir.⁴⁹ İtalya gibi Almanya da 9 Eylül'de Nyon Konferansı'na katılmayacağını açıklamış ve deniz haydutluğu sorununun Karışmazlık Komitesinde çözülmesi gerektiğini savunmuştur.⁵⁰ Almanya'ya göre kendisinin Leipzig kruvazörüne yapılan saldırı⁵¹ henüz çözülmemiştir.⁵² Almanya, iki zırhlı gemisine Akdeniz'de yapılan saldırı sonrasında yaptığı girişimlere diğer devletlerce olumlu bir cevap verilmemesini katılmama gerekçesi olarak göstermiştir.⁵³ Almanya'nın bu şikâyetinde haklılık payı bulunmaktadır. Alman savaş gemilerine saldırı yapıldığında düşünülmeyen Akdeniz Konferansı, İngiliz savaş gemisine yapılan saldırı sonrasında gündeme gelmiştir. Bu, o dönemde dünya siyasetini belirlemede İngiltere'nin gücünü gösterdiği gibi, Akdeniz'in İngiltere için önemini de ortaya koymaktadır.

Karışmazlık Komitesinde bir sonuç elde edilemeyeceğini düşünen İngiltere, İtalya ve Almanya'nın bu önerisini Konferans'ı sabote etme girişimi olarak görmüştür.⁵⁴ Tefvîk Rüştü Aras'a göre, İspanya İç Savaşı nedeniyle Londra'da oluşturulan Karışmazlık Komitesi, müdahaleyi fiili olarak İtalya ve Almanya'nın tekeline bırakmıştı. Bu tekele uymayan Sovyetler Birliği'nin silah sevkiyatını durdurmak için, Franco emrine verildiği rivayet edilen İtalyan denizaltılarınca korsanlığa (deniz haydutluğuna) başlanılmıştı.⁵⁵ Aslında o günlerde bu denizaltıların, Roma'dan doğrudan doğruya emir alan İtalyan donanmasına ait gemiler olduğu yaygın bir bilgiydi. İtalya Dışişleri Bakanı Kont Ciano, bu gerçeği gizlemeye çalışmayarak günlüğüne kaydetmişti. Akdeniz'deki İtalyan deniz faaliyetiyle ilgili olarak 2 Eylül'de, "*donanma çok aktif, üç torpido ve bir ödül*" şeklinde not almıştı.⁵⁶

İtalya ve Almanya'nın Konferans'a katılmayarak, bir tarafın katılmadığı Konferans'ta etkili önlemler alınmasını önlemek, deniz haydutluğunu devam ettirerek Sovyetler Birliği'nin yardımını engellemek istedikleri anlaşılmaktadır.

⁴⁸ AT, Sayı 46, s. 176, 177.

⁴⁹ Eden, *age.*, s. 523, 524.

⁵⁰ Cortada, agm., s. 678.

⁵¹ Cumhuriyetçi Hükûmet Alman savaş gemisi Deutschland'a 29 Mayıs'ta saldırı düzenlemiş, daha sonra da başka bir Alman savaş gemisi olan Leipzig'i torpillemiştir. Cortada, agm., s. 674.

⁵² Antony Beevor, *La Guerra Civil Espanola*, Critical, Barcelona, 2006, s. 432, 433.

⁵³ *Ulus*, 10 Eylül 1937, s. 1.

⁵⁴ Cortada, agm., s. 679.

⁵⁵ Tefvîk Rüştü Aras, *Görüşlerim 2'nci Kitap*, Yörük Matbaası, İstanbul, 1968, s. 206.

⁵⁶ Cortada, agm., s. 674.

Tevfik Rüştü Aras'ın değerlendirmesi dikkate alındığında, İtalya ve Almanya'nın deniz haydutluğu olayları için Karışmazlık Komitesini adres göstermesinin nedeni, kendi tekellerinde tuttıkları İspanya İç Savaşı'na müdahaleyi, aynı şekilde devam ettirme isteklerinden kaynaklanmıştır.

Eden ve Delbos, 10 Eylül'de Cenevre'ye vardıklarında Roma ve Berlin'e telgraf göndererek Akdeniz'deki hukuk dışı saldırıların önemli ve acil olduğunu, Karışmazlık Komitesine havale edilemeyeceklerini bildirmişlerdir. Bu nedenle, İtalya ve Almanya'nın yokluğuna rağmen Konferans'ın başlayacağını⁵⁷ ve gelişmeler hakkında bilgi verileceğini açıklamıştır. Eden 9 Eylül'deki Paris Görüşmeleri'nde, Nyon'da görüşmelerin kısa tutulması ve teknik konular üzerine yapılması, ayrıca uluslararası polemiklerden uzak kalınması gerektiğini Delbos'a söylemişti. Eden ve Delbos, bu doğrultuda 10 Eylül sabahında, Nyon Konferansı'nın amacının, hukuk dışı saldırıların anında cezalandırılması için Akdeniz'de deniz gücü oluşturmak olduğu konusunda anlaşmıştır. Pratikte bu, İtalya'nın katılımı olsa da olmasa da uygulanacaktı. Aynı zamanda, acil olması nedeniyle, Konferans'ta sadece denizaltı saldırılarına karşı tedbir⁵⁸ getirilecekti. Gemi ve hava araçlarının saldırısı konusu daha sonra, Milletler Cemiyeti toplantılarında görüşülecekti. 10 Eylül günü öğleden sonra, Cenevre'den Nyon'a gelindiğinde Eden, Konferans fikrini ilk kez Fransa gündeme getirdiğinden, Delbos'un başkan olması gerektiğini dile getirmiş, Delbos da bunu memnuniyetle kabul ederek, açış konuşmasıyla Konferansı başlatmıştır.⁵⁹ Almanya ve İtalya'nın Milletler Cemiyetine olumsuz yaklaşımı nedeniyle, ilk konferans yeri olarak Nyon seçilmişti. Ancak Almanya ve İtalya'nın katılmayacağı 9 Eylül'de anlaşıldıktan sonra, 10 Eylül'de ikinci konferans yeri olarak Cenevre'nin seçilmesinde bir sakınca görülmediği anlaşılmaktadır.

10 Eylül 1937'de Nyon'da başlayan Akdeniz Konferansı'na İtalya, Almanya ve Arnavutluk dışında davet edilen diğer tüm devletler katılmıştır.⁶⁰ Konferans basında geniş bir şekilde ele alınarak kamuoyu bilgilendirilmiş ve Nyon Anlaşması'nın 14 Eylül 1937'de imzalanarak yürürlüğe girdiği duyurulmuştur.⁶¹ Eden'e göre Nyon Konferansı'nda alınan kararların Akdeniz'de uygulanabilmesi için, İngiltere ve Fransa'nın en az 60 muhrip sağlaması gerekliydi. Bu nedenle, Nyon kararlarını uygulayabilmek için, İngiltere'nin 35, Fransa'nın da 28 muhrip

⁵⁷ İngiliz Hükümeti 8 Eylül'de, İtalya ve Almanya katılmasa bile Konferans'ın yapılması gerektiğine karar vermiştir. Cortada, agm., s. 678.

⁵⁸ İngiliz deniz kuvvetleri, denizaltı saldırılarına karşı koymak en zor olduğundan, önce denizaltı tehdidinin önlenmesine odaklanılmasının, gemilerin ve uçakların tehdidiyle başa çıkmaya çalışmanın ise daha sonraya bırakılmasının gerektiğine inanıyordu. Gretton, agm., s. 106.

⁵⁹ Eden, *age.*, s. 524, 525.

⁶⁰ *Akşam*, 11 Eylül 1937, s. 1.

⁶¹ *Ulus*, 15 Eylül 1937, s. 1.

sağlayacağı⁶² açıklanmıştır. Eden, İngiltere ve Fransa'nın bu kadar ağır bir sorumluluk üstleneceklerini, İngiltere'nin başlangıçta tahmin etmediğini açıklamıştır. Eden'e göre, başarı için bu sorumluluk kabul edilmek zorunda kalınmıştır.⁶³ İsmet İnönü Konferans ile ilgili olarak Atatürk'e gönderdiği değerlendirmesinde, bu durumu, İngiltere ve Fransa'nın yaptıkları teşebbüs ve iddia ettikleri Akdeniz egemenliğine uygun olarak vazifeye zorlanması olarak gördüğünü açıklamıştır.⁶⁴

Nyon Anlaşması incelendiğinde, birinci maddesi gereğince, Konferans'a katılan devletlerin kendi deniz kuvvetlerine, İspanya'da mücadele halinde bulunan taraflara ait olmayan ticaret gemilerini himaye etmek üzere, ikinci ve üçüncü maddede açıklanan hususlara uygun hareket etmeleri için talimat vermeleri gerekmektedir. Anlaşmanın ikinci maddesine göre, deniz silahlarının sınırlandırılması ve azaltılması için 22 Nisan 1930'da Londra'da imzalanmış olan uluslararası Anlaşmada belirlenen ve 6 Kasım 1936'da Londra'da imzalanan Protokol ile teyit edilen Devletler Hukuku kararlarına aykırı olarak, bir gemiye taarruz eden herhangi bir denizaltıya karşı taarruz edilecek ve mümkünse tahrip edilecekti.

Anlaşmanın üçüncü maddesinde, İspanya'da mücadele halinde bulunan taraflara ait olmayan ticaret gemilerinin, ikinci maddede tanımlanan kurallara aykırı olarak, taarruza uğradığı noktanın etrafında karşılaşılan ve saldırgan olduğu izlenimi veren denizaltılara, ikinci maddedeki hükümlerin aynı şekilde uygulanacağı belirtilmişti. Anlaşmanın dördüncü maddesinin birinci fıkrasına göre, Batı Akdeniz'de ve Malta Kanalı'nda kontrol ayrı esaslara göre yapılacaktır: Tiren Denizi bölgesi hariç olmak üzere, açık denizde ve Konferans'a katılan devletlerin karasularında, İngiliz ve Fransız donanmaları kontrol görevini yerine getirilecekti.

Anlaşmanın dördüncü maddesinin ikinci fıkrasına göre, Doğu Akdeniz'deki devletlerin karasuları içerisinde, kararlaştırılan hükümlerin uygulanması bu devletlerce yerine getirilecekti. Açık denizlerde ise, Adriyatik Denizi hariç olmak üzere, Çanakkale Boğazı'nın önüne kadar bu görev İngiliz ve Fransız donanmaları tarafından yapılacaktır. Ancak bu görev için, Akdeniz'e sahili olan devletler, kendi limanlarından İngiliz ve Fransız filolarının yararlanmalarını sağlayacaktır. Anlaşma ile belirlenen durumlar dışında, denizaltıların Akdeniz'de bulunmaları da yasaklanmıştır. Ayrıca, Konferans'a katılan devletler Anlaşmadan

⁶² 21 Eylül'de basında yer alan bilgiye göre, Akdeniz'deki korsanlığı (deniz haydutluğunu) takiple görevlendirilen İngiliz ve Fransız donanmaları, 140 denizaltı ve 100 uçakla görev yapacak şekilde donatılmıştı. *Akşam*, 21 Eylül 1937, s. 2.

⁶³ Eden, *age.*, s. 527, 528.

⁶⁴ *BCA*, 30.10.45.290.52, s. 2-6.

çekilmek isterlerse, çekilmelerini tebliğ ettikten 30 gün sonra çekilmiş sayılacakları kararı da alınmıştı.⁶⁵ Nyon Anlaşması ile, Batı Akdeniz'den farklı olarak, Doğu Akdeniz'deki sahildar devletlere kendi karasuları içerisinde, Anlaşma hükümlerinin uygulanması görevinin verildiği görülmektedir. Bu durum, Anlaşmayı imzalamış olan Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya ve Mısır'ın bu görevi yerine getirebilecek yeterlilikte görüldüğüne işaret etmektedir.

Uçak ve Deniz Üstü Gemileri Tarafından Yapılan Deniz Haydutluğuna Karşı Cenevre Konferansı ve Cenevre Anlaşması

Türkiye'de, Akdeniz'deki deniz haydutluğunun engellenmesi için Nyon Anlaşması tek anlaşma olarak görülmekle birlikte, aslında aynı amaçla yapılan ikinci bir anlaşma daha bulunmaktadır. Nyon Anlaşması'nın imzalanmasından hemen sonra, Nyon Konferansı başkanı olan Yvon Delbos, Nyon'da sadece korsan (deniz haydudu) denizaltı taarruzu konusunun çözümlendiğini, diğer benzer meselelerin çözümünün de yakında Cenevre'de görüleceğini açıklamıştır.⁶⁶ Öngörüldüğü şekilde, Cenevre'de 17 Eylül 1937'de Nyon Anlaşması'nı imza eden devletlerin katılımıyla ikinci Konferans toplanmıştır. Cenevre'deki Konferans'ta, Nyon Anlaşması'nda kararlaştırılmış olan prensiplerin karasularında ve açık denizlerde, uçakların ve deniz üstü gemilerin taarruzlarında da uygulanması konusunda bir anlaşma imzalanmıştır. Anlaşma kapsamında imzalanan birinci belge hava ve deniz kuvvetlerinin birlikte çalışmasına, ikinci belge ise ticaret gemilerinin takip edeceği yollara ilişkin olmuştur.⁶⁷

Cenevre Anlaşması'nın birinci maddesinde, Nyon Anlaşması'nı tamamlayan bir anlaşma olduğu belirtilmiştir. İkinci maddesinde, Anlaşmanın, İspanya'da mücadele halinde bulunan taraflara ait olmayan ticaret gemilerine karşı, Akdeniz'de bir deniz üstü gemisi veya uçak tarafından, Deniz Muharebesi Devletler Hukuku⁶⁸ ile tasdik edilmiş olan ve insaniyet nazarını dikkate almadan yapılan bütün hücumlara karşı uygulanacağı açıklanmıştır. Bu madde gereğince, katılan devletlerden her biri, kendi harp gemilerinin Cenevre Anlaşması'na uygun olarak davranmasını sağlayacaktı. Anlaşmanın üçüncü maddesinde de, korsanlığa (deniz haydutluğuna) karşı nasıl müdahale edileceği konusu şu şekilde açıklığa kavuşturulmuştu: Hücum uçak tarafından yapılıyorsa ateş açılarak; deniz üstü gemisi tarafından yapılıyorsa, o hücumu karşı kendi imkânlarıyla veya

⁶⁵ TBMM ZC, Devre 5, Cilt 19, İçtima Senesi 2, s. 351, 352.

⁶⁶ *Ulus*, 15 Eylül 1937, s. 1.

⁶⁷ *Cumhuriyet*, 18 Eylül 1937, s. 1; *Ulus*, 18 Eylül 1937, s. 1, 4.

⁶⁸ Nyon Anlaşması'nda olduğu gibi Cenevre Anlaşması'nda da, Deniz Muharebesi Devletler Hukuku, "22 Nisan 1930'da Londra'da imzalanan uluslararası Anlaşmada belirlenen ve 6 Kasım 1936 tarihinde Londra'da imzalanan Protokol ile teyit edilen" şeklinde açıklanmıştır.

gerektiğinde kendi kara sularında çağrılması mümkün olan takviyeye katılarak müdahale edilecekti.⁶⁹

Görüldüğü gibi Akdeniz’de yaşanan deniz haydutluğuna karşı 14 Eylül 1937’de Nyon Anlaşması, 17 Eylül 1937’de de Cenevre Anlaşması imzalanmıştır. Türkiye’de, 17 Eylül 1937’de imzalanan Cenevre Anlaşması sonrasında da, Cenevre Anlaşması dikkate alınmadan, deniz haydutluğuna karşı sanki sadece Nyon Anlaşması varmış gibi davranılmış olduğu görülmüştür. Bu yanlış kullanım dönemin basınında olduğu gibi, devlet yöneticilerinin açıklamalarında da yaşanmıştır. İsmet İnönü Mecliste 18 Eylül 1937’de yaptığı konuşmasında “korsanlığa (deniz haydutluğuna)” karşı sadece Nyon Anlaşması’ndan bahsetmiştir.⁷⁰ Tefik Rüştü Aras, 1966 tarihli yazısındaki “*Nyon Konferansı tam bir başarıyla sonuçlandı*” ifadesiyle, sadece Nyon Anlaşması’nın yapıldığına işaret etmiştir.⁷¹ Ayrıca, konuyu daha sonra inceleyen çalışmalarda da bu durum gözlenmiştir.⁷² Bu makalede, deniz haydutluğuna karşı Nyon ve Cenevre Anlaşmaları’nı anlatmak için “Akdeniz Anlaşmaları” tabiri kullanılmıştır. Alıntılarda karşılaşılan hatalı kullanımı düzeltmek için ise, 17 Eylül 1937’den sonra Anlaşmaları ifade etmek için kullanılan “Nyon Anlaşması” tabirinin yanına “Akdeniz Anlaşmaları” şeklinde açıklayıcı bir ilave yapılmıştır.

Türkiye’nin Akdeniz Anlaşmaları’na Yaklaşımı

Akdeniz Anlaşmaları’nın Türkiye’deki Yankıları

Akdeniz Anlaşmaları Avrupa basınında geniş bir şekilde ele alınmıştır. Fransa Hükûmeti, Konferansı başlattığı için övgüden hak ettiği payı Fransız basınından yeterince almıştır. Anlaşmalar genel olarak İngiltere’de de memnuniyet yaratmıştır. Basında sadece *The Times* ile *Guardian* ılımlı bir yaklaşım sergilemiştir.⁷³ Geri kalan İngiliz basını ise Anlaşmaları tatmin edici olarak bulmuştur. Alman basınında ise, Konferans ile ilgili yorumlar şaşkıncu bir şekilde kısıtlanmıştır.⁷⁴

⁶⁹ TBMM ZC, Devre 5, Cilt 19, İçtima Senesi 2, s. 274, 5, 6.

⁷⁰ TBMM ZC, Devre 5, Cilt 19, İçtima Senesi 2, s. 342, 343.

⁷¹ Tefik Rüştü Aras, *Atatürk’ün Dış Politikası*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2003, s. 166.

⁷² Mevcut çalışmalarda sadece Nyon Anlaşması’ndan bahsedilmiş, Cenevre Anlaşması’na değinilmemiştir. Akşin, *age.*, s. 230-233; Meray, Seha L., “Bazı Türk Anlaşmalarına Göre Korsanlık ve Deniz Haydutluğunun Yasaklanması”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt 18, Sayı 3-4, 1963, s. 185; Barlas ve Güvenç, *age.*, s. 242-247; Yücel Güçlü, “Nyon Conference of 1937 On the Prevention of Piratical Acts in the Mediterranean and Turkey”, *Belleken*, Cilt LXVI, Sayı 246, 2002, s. 531-547.

⁷³ Gretton, *agm.*, s. 109, 110.

⁷⁴ Cortada, *agm.*, s. 682.

Türk basınında Anlaşmalarla ilgili olarak, özellikle Akdeniz'in emniyeti meselesi üzerinde durulmuştur. Yunus Nadi'nin yazısı "Akdeniz Emniyetini Korsanlıktan (Deniz Haydutluğundan) Korumak İçin" başlığını taşımıştır.⁷⁵ Falih Rıfkı Atay, Nyon Konferansı'nın harp sonrasında hiçbir konferansa nasip olmadığı kadar kısa bir sürede başarıyla sonuçlanmasının, Akdeniz emniyetinin Avrupa ve dünya emniyeti için ne kadar önemli olduğunu gösterdiğini yazmıştır.⁷⁶ Nadi, Akdeniz'deki emniyetsizlik sorununun bütün dünyayı ortaklaşa ilgilendirdiği, bu nedenle Konferans kararlarının hemen uygulamaya konulmasının bütün dünyada olumlu olarak karşılandığı konusu üzerinde durmuştur.⁷⁷ Burhan Belge de yazısında, Nyon Konferansı'nın her tarafta yalnız sevinçle değil, derin bir şaşkınlık ve hayretle karşılandığını belirtmiştir.⁷⁸ Basında, katılımcı devletlerin tutumları üzerinde de durulmuştur. Nadi yazısında, Akdeniz'de korsanlığa (deniz haydutluğuna) karşı tedbir alan devletlerin, bu tedbirlerle "barışçı" olduklarını gösterdiklerine dikkat çekmiştir.⁷⁹ Falih Rıfkı Atay, üzerine düşen görevleri yerine getiren Türkiye'nin, Akdeniz'de "süratle normal hale dönülmesi" isteğinde olduğunu belirtmiştir.⁸⁰

Atatürk, ilk Anlaşmanın imzalandığı 14 Eylül günü, Nyon'da diğer devletlerle yapılan Anlaşmayı "incelemek ve onaylamak" üzere Meclisi 18 Eylül 1937'de toplantıya çağırmıştır.⁸¹ Nyon Anlaşması imzalandığında, Yvon Delbos yakında Cenevre'de, Nyon Anlaşması'nı tamamlayan benzer bir Anlaşmanın yapılacağını duyurmuştu. Atatürk'ün ikinci Anlaşmayı beklemeden, o günlerde tatilde olan Meclisi toplantıya çağırması, Nyon Anlaşması'nı Türkiye açısından önemli olarak değerlendirdiğine ve bir harp tehlikesi ihtimalini gördüğüne işaret etmektedir.

Nyon Konferansı sırasında Atatürk ile İsmet İnönü, yapılacak Anlaşmanın Türkiye'ye getirebileceği muhtemel sonuçları hakkında farklı yaklaşımlar sergilemiştir. Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın Konferans'taki tutumu ise hem Atatürk'ün hem de İsmet İnönü'nün eleştirilerine yol açmıştır. Atatürk Anlaşmanın neden olabileceği İtalya karşıtlığından endişe etmiş ve sakınmak istemiştir. İsmet İnönü ise, Anlaşmanın neden olabileceği her türlü İtalya karşıtlığından özellikle kaçınmak istemiş, bu konuya çok temkinli yaklaşmıştır.

⁷⁵ Yunus Nadi, "Akdeniz Emniyetini Korsanlıktan Korumak İçin", *Cumhuriyet*, 15 Eylül 1937, s. 1.

⁷⁶ Atay, "Akdeniz'de", agy., s. 1, 2.

⁷⁷ Yunus Nadi, "Nyon İtilafının Tekemmülünden Sonra", *Cumhuriyet*, 16 Eylül 1937, s. 1, 3.

⁷⁸ Burhan Belge, "Konferansın Ehemiyeti", *Ulus*, 16 Eylül 1937, s. 1, 2.

⁷⁹ Yunus Nadi, "İspanyol Çıkmazı Önünde Müsellâh Sulh", *Cumhuriyet*, 15 Eylül 1937, s. 1, 3.

⁸⁰ Falih Rıfkı Atay, "Kamutay Toplantısı", *Ulus*, 18 Eylül 1937, s. 1, 5.

⁸¹ *Ulus*, 15 Eylül 1937, s. 1.

Konferans ile ilgili olarak, İtalya'ya karşı bu ihtiyatlı yaklaşımı sonrasında yaşananları İsmet İnönü şu şekilde açıklamıştır: "... *Nyon Konferansı ile neticelenen Akdeniz'deki korsanlık (deniz haydutluğu) işi için kendisiyle (Atatürk ile) münakaşa etmiştik...*" Bu tartışma sonrasında bizzat Atatürk'ün isteğiyle İsmet İnönü başbakanlıktan istifa etmek zorunda kalmıştır.⁸² Bu durum, Akdeniz'deki deniz haydutluğuna karşı Türkiye'nin dış politikasını belirlerken, iç politikasında çok önemli değişiklikler yaşandığını göstermektedir. Ayrıca, Akdeniz Anlaşmaları'nın hazırlanma sürecinde Türkiye'nin dış politikasını yöneten aktörlerin farklı yaklaşımlar sergilemesi, Türk Hükûmetinin bu konuda ortak bir fikre sahip olmadığı sonucunu da doğrulamaktadır.

Meclis toplanmadan önce, ikinci Anlaşma 17 Eylül'de imzalandığı için, her iki Anlaşma da Meclis görüşmelerinde ele alınmıştır. Bu iki Anlaşma Mecliste, "Akdeniz'de Korsanlık (Deniz Haydutluğu)⁸³ Efaline (Eylemine) Karşı İttihaz Edilecek (Uygulanacak) Müşterek Tedbirler Hakkındaki Nyon Anlaşmasının Tasdikine Dair Kanun Layihası" ve "Akdeniz'de Korsanlık (Deniz Haydutluğu) Efaline Karşı İttihaz Edilecek Müşterek Tedbirler Hakkındaki Nyon Anlaşmasına Müzeyyel (İlave) İtilafnamenin (Anlaşmanın) Tasdikine Dair Kanun Layihası" adlarıyla 18 Eylül'de görüşülmüştür.⁸⁴ Akdeniz Anlaşmaları'nın görüşülmesi sırasında Mecliste sadece İsmet İnönü ile Dışişleri Bakanı Siyasi Müsteşarı Numan Menemencioğlu konuşma yapmıştır. İsmet İnönü konuşmasında, Akdeniz'deki "korsan"⁸⁵ (deniz haydudu) denizaltıların

⁸² Konu hakkında bilgi için bk. Gültekin Kâmil Birlik, "Celal Bayar'ın Başbakanlığı İsmet İnönü'den Devralması ve Bunun Siyasi Müsteşarlık üzerine etkisi", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt 12, Sayı 46, Güz 2010, s. 255-293.

⁸³ Türkiye'de, yapılan Anlaşmalar için "korsanlık" teriminin kullanıldığı, Anlaşmaların "korsanlığa karşı" yapılmış olduğu, kanun layihalarının isimlerinden anlaşılmaktadır. İngiliz resmî kaynaklarında ise, Nyon'da yapılan Anlaşma için "anti-piracy (deniz haydutluğuna karşı)" terimi kullanılmıştır. *British Documents of Foreign Affairs* Part: II, Series: B, Volume:34 (Turkey, January 1936-December 1937), Bethesda (US), 2012, s. 289-298. Bu konuyla ilgili olarak Seha L. Meray, 1937'de yapılan Nyon Anlaşması'nın (Akdeniz Anlaşmaları'nın) İngilizce ve Fransızca metinlerinde saldırılar için "deniz haydutluğu" demek olan "piracy" ve "piratrie" terimlerinin kullanıldığını, buna karşılık Anlaşmanın Türkçe metninde saldırılar için "korsanlık" teriminin kullanılmasının önemli bir yanlışlık olduğunu, Anlaşmanın (Akdeniz Anlaşmaları'nın) Türkçe metnindeki "korsanlık" sözünün "deniz haydutluğu" olarak anlaşılması gerektiğini belirtmiştir. Meray, agm., s. 185.

⁸⁴ *TBMM ZC*, Devre 5, Cilt 19, İçtima Senesi 2, s. 340.

⁸⁵ Türkiye'de korsanlık ve deniz haydutluğu terimlerinin birbiriyle karıştırılarak Akdeniz'de yaşanan olayların korsanlık olarak nitelenmesi, devlet yöneticilerinin açıklamalarında da görülmüştür. İsmet İnönü Meclisteki bu konuşmasında, Akdeniz'deki "korsan denizaltıların" faaliyetlerinden bahsetmiştir. Numan Menemencioğlu da konuşmasında, Nyon'da denizaltı gemilerinin "korsan" olarak tanımlandığını söylemiştir. *TBMM ZC*, Devre 5, Cilt 19, İçtima Senesi 2, s. 341-343. Tefvîk Rüştü Aras da, İspanya İç Savaşı nedeniyle Akdeniz'de yaşanan saldırıları "korsanlık" olarak isimlendirmiştir. Aras, *age.*, s. 206.

faaliyetlerinin” o güne kadar yaşanan krizlerin en şiddetlisi olduğunu, korsanlık (deniz haydutluğu) aleyhine yapılan bir anlaşmanın masum bir anlaşma olduğundan normal koşullarda dikkat çekmeyeceğini, bunun aksine olarak, Nyon Anlaşması'nın (Akdeniz Anlaşmaları'nın) genel dikkati ve hassasiyeti üzerinde toplamasının nedeninin, imzalandığı zamanın gergin ve nazik olmasından kaynaklandığını açıklamıştır. İnönü, Nyon Anlaşması'nın (Akdeniz Anlaşmaları'nın), Akdeniz'de korsanlık (deniz haydutluğu) aleyhine manen ve maddeten akit devletlerin tesanütünü (dayanışmasını) ve teşriki mesaisini (iş birliğini) ifade ettiğini de söylemiştir.⁸⁶

Numan Menemencioğlu konuşmasında, İspanya'da bir seneyi aşkın bir süredir devam eden olayların, zaman zaman dışarıya taşma eğilimi göstererek bütün devletleri büyük bir teyakkuza sürüklediğini, Akdeniz'in batısından Çanakale'ye kadar, ticaret gemilerinin denizaltılarca gayri insani olarak batırıldığını hatırlatmıştır. Menemencioğlu, Nyon Konferansı'nın, 1930 ve 1936 tarihli denizaltı harbinin düzenlenmesine yönelik Anlaşma ve Protokol hükümlerine uygun olarak yapıldığını, Türkiye'nin de 3227 sayılı Kanun ile kabul ettiği 1936 Londra Protokolüne göre, denizaltıların bir takım insani tedbirlere uymaksızın ticaret gemilerini batıramayacağı ve bu konuda deniz üstü gemilerinin uyması gerekli olan hükümlere uygun davranmasının kararlaştırıldığı bilgisini vermiştir.

Menemencioğlu, Nyon Anlaşması'nın maddeleri hakkında Meclise açıklayıcı bilgi verdikten sonra, Nyon Anlaşması imzalanırken, bu Anlaşmada yer almayan diğer bazı konular üzerinde görüşmelere devam edilerek müzeyyel (ilave) bir anlaşma daha imzalanması için çalışılmaya karar verildiğini, bunun sonucunda, ikinci anlaşmanın da Cenevre'de aynı devletler tarafından imzalandığını açıklamıştır. Cenevre'deki Anlaşmanın deniz üstü gemilerin ve uçakların “korsanlığını (deniz haydutluğunu)” kapsamına aldığını ve Türkiye'ye aynı sorumlulukları yüklediğini belirtmiştir. Numan Menemencioğlu bu açıklamalarından sonra, “Nyon Anlaşması ile müzeyyel (ilave) Cenevre Anlaşmasının” onaylanmasını Meclisten talep etmiştir.⁸⁷

İspanya'da mücadele halinde bulunan taraflardan hiçbirine ait olmayan ticaret gemilerine, denizaltılar tarafından Akdeniz'de yapılan korsanlığa (deniz haydutluğuna) karşı alınacak tedbirler hakkında Nyon'da 14 Eylül 1937'de İngiltere, Fransa, Yugoslavya, Yunanistan, Türkiye, Bulgaristan, Romanya, Sovyetler Birliği ve Mısır arasında imzalanan Anlaşma ile buna ilave olarak deniz üstü gemilerinin ve hava kuvvetlerinin korsanlığına (deniz haydutluğuna) karşı tedbirleri içeren ve aynı devletler tarafından 17 Eylül 1937'de Cenevre'de

⁸⁶ TBMM ZC, Devre 5, Cilt 19, İçtima Senesi 2, s. 342, 343.

⁸⁷ *age*, s. 341, 342.

imzalanan ve Nyon Anlaşması'nı tamamlayan Anlaşmanın kabulü için hazırlanan kanun tasarısı, oy kullanan 350 milletvekilinin tamamı tarafından kabul edilmiştir. İki Anlaşmanın kabulünden sonra, "Nyon Anlaşması'nın (Akdeniz Anlaşmaları'nın)" maksadı ve onun getirdiği yükümlülükler içerisinde kalmak koşuluyla, hükûmete yeni anlaşmalar imzalama yetkisini veren kanun tasarısı da, benzer şekilde oy kullanan 356 milletvekilinin tamamı tarafından kabul edilmiştir.⁸⁸

Akdeniz Anlaşmaları'nın Türkiye'deki Uygulamaları

Türkiye, Akdeniz Anlaşmaları kapsamında iki konuda faaliyette bulunmuştur. İlk olarak, Anlaşmalar gereğince İngiltere'ye limanlar tahsis etmiş, ikinci olarak da, Anlaşma hükümlerini yerine getirmek amacıyla, Çanakkale Boğazı dışında tedbirler almıştır. "Nyon Anlaşması (Akdeniz Anlaşmaları)" imzalandıktan sonra, İngiliz Büyükelçiliği Türk Dışişleri Bakanlığına gönderdiği telgrafla, İngiliz Donanmasının (Akdeniz Anlaşmaları kapsamında) yararlanması için liman talebinde bulunmuştur. Bu istek Bakanlar Kurulunca 18 Eylül 1937'de görüşülmüş ve hazırlanan kararnameyle, "Nyon Anlaşması (Akdeniz Anlaşmaları)" gereğince, Doğu Akdeniz'de ticaret filolarını korumak vazifesiyle görevlendirilen İngiliz ve Fransız filolarından İngiliz filosuna, barınma limanı olarak Ildır (Eritre) limanı tahsis edilmiştir.⁸⁹ İngiltere'nin Anlaşmalar kapsamında yararlanmak istediği limanı, Anlaşmalar 18 Eylül'de Mecliste onaylandıktan sonra, Hükûmetin aynı gün içinde tahsis etmesi, Hükûmetin bir yandan Meclisin onayını almadan Anlaşmalar çerçevesinde girişimde bulunmak istemediğini, diğer yandan bir an önce Anlaşmaların uygulanmaya konulmasını arzu ettiğini göstermektedir.

19/20 Eylül gece yarısında, deniz haydudu denizaltılara karşı Anlaşmalar kapsamındaki devriye görevi İngiltere ve Fransa tarafından başlatıldığından,⁹⁰ Bakanlar Kurulu kararnamesinin, bu faaliyetle de uyumlu olduğu anlaşılmaktadır. Bakanlar Kurulunun imzaladığı bu kararnameye daha sonra ek bir kararname daha hazırlanmıştır. "Nyon Anlaşması (Akdeniz Anlaşmaları)" gereğince Doğu Akdeniz'deki ticaret gemilerinin korunması için görevlendirilen İngiliz filosuna, Alaçatı (Eğriler) limanının barınma limanı olarak gösterilmesine, Bakanlar Kurulunun 7 Ekim 1937 tarihli toplantısında karar verilmiştir.⁹¹

Bu tahsislerden sonra İngiliz Büyükelçiliği Türk Dışişleri Bakanlığına gönderdiği bir notayla, "Nyon Anlaşması (Akdeniz Anlaşmaları)" çerçevesinde karakol görevi üstlenecek olan İngiliz torpido muhriplerinden birinin yakın bir

⁸⁸ *age*, s. 343-345.

⁸⁹ *BCA*, 30.18.79.81.4.

⁹⁰ Gretton, *agm.*, s. 108.

⁹¹ *BCA*, 30.18.79.85, S:9.

zamanda Eritre koyunda birkaç hafta süreyle faaliyette bulunmasının ve haftada iki ya da üç kez Eritre ya da Eğriler koyunda demir atmasının tasarlandığı bilgisini vermiştir. İngiliz Büyükelçiliğinin bu notasında, torpido muhribi ile geliş tarihinin, ayrıca Eritre veya Eğriler limanlarından hangisini önce ziyaret edeceğinin vaktinde haber verileceği, ancak torpido muhribinin bu iki liman arasında hava ve durum gereği icra etmek zorunda kalacağı hareketlerden her biri hakkında bilgi verilmesine Türk Hükümetinin lüzum göstermeyeceğinin ümit edildiği de belirtmiştir. Dışişleri Bakanlığında Başbakanlığa 4 Kasım 1937'de gönderilen bu bilgilendirilme yazısının üzerinde, 5 Kasım'da (Başbakana) arz edildiği notu bulunmaktadır.⁹² Ancak yazıda, İngiltere'nin talep ettiği, muhribin yapmak zorunda olacağı hareketlerden her biri hakkında bilgi verilmemesi isteğine ne cevap verildiği konusunda bir bilgi bulunmamaktadır.

Dışişleri Bakanlığı 4 Kasım 1937'de Başbakanlığa gönderdiği diğer yazısında, "Nyon Anlaşması (Akdeniz Anlaşmaları)" kapsamında İngiliz donanmasından Flex isimli geminin 30 veya 31 Ekim 1937'de Eğriler limanında demirleyeceği,⁹³ aynı günkü başka bir yazısında da yine "Nyon Anlaşması (Akdeniz Anlaşmaları)" kapsamında Icarus isimli torpido muhribinin 3 veya 4 Kasım'da Eğriler limanında demirleyeceği yönünde İngiliz Büyükelçiliğinden alınan bilgileri iletmiştir.⁹⁴ Türkiye'nin Akdeniz Anlaşmaları'na büyük önem verdiği yukarıda açıklanmıştı. Bu nedenle, Dışişleri Bakanlığı tarafından, İngiliz muhriplerinin geliş tarihlerinin gecikmeli olarak Başbakanlığa bildirmiş olması dikkat çekmektedir.

Akdeniz Anlaşmaları çerçevesinde Türkiye'nin yürüttüğü ikinci faaliyet, Çanakkale Boğazı dışında tedbir alması olmuştur. Bu amaçla, Bakanlar Kurulu tarafından 30 Eylül 1937'de "Nyon Anlaşması Münasebetiyle Çanakkale Boğazı Dışında Korsan (Deniz Haydudu) Denizaltı Gemilerine Karşı Yapılacak Karakol Hakkında Talimatname" adıyla bir talimatname hazırlanmıştır.⁹⁵ Bu talimatname üç maddeden oluşan kısa bir metin şeklindedir. Talimatnamede, "Nyon Anlaşması" münasebetiyle "Akdeniz (Çanakkale) Boğazı dışında", (krokiyle belirtilen) bir karakol sisteminin tesis edileceği, bu görevin Donanma Komutanlığınca gece ve gündüz bir muhrip ve bir avcı botu ile "Nyon Anlaşması" kapsamında yürütüleceği, muhrip ve avcı botunun nöbetleşerek değiştirileceği belirtilmiştir. Bu kroki incelendiğinde, kurulacak karakol sisteminin, Çanakkale Boğazı'nın hemen önünde yer alan ve Boğaz'ı kontrol altında tutan Gökçeada'yı ve Bozcaada'yı içine alacak bir yarım daire şeklinde

⁹² *BCA*, 30.18.79.83.1, s. 33.

⁹³ *agr.*, s. 43.

⁹⁴ *agr.*, s. 34.

⁹⁵ *BCA*, 30.18.79.83.1.

olduğu; Boğaz çıkışının hemen kuzeyinden (Gelibolu Yarımadası'ndan) başlayarak, Gökçeada'nın kuzeyi ve batısı ile Bozcaada'nın güney batısındaki karasuları dâhilinde olduğu ve Çanakkale Boğazı çıkışının güneyinde (Kumkale'de) bittiği görülmektedir.⁹⁶

Bu talimatnamede dikkati çeken üç konu bulunmaktadır. Bunların birincisi, tedbirlerin Nyon Anlaşması ile sınırlı tutularak sadece denizaltılara karşı alınması, Cenevre Anlaşması'nda kararlaştırılmasına rağmen, uçakların ve deniz üstü gemilerinin deniz haydutluğuna karşı bir tedbir getirilmemiş olmasıdır. Oysa yukarıda belirtildiği gibi, Menemencioğlu Meclisteki konuşmasında, Nyon Anlaşması gibi, deniz üstü gemileri ve uçakları da korsanlık (deniz haydutluğu) kapsamına alan Cenevre Anlaşması'nın, Türkiye'ye aynı sorumlulukları yüklediğini açıklamıştı. Türkiye'nin sadece Nyon Anlaşması kapsamında tedbir almasının nedenini, Cenevre Konferansı'nda savunduğu tutumundan ve Konferans'ta alınan karardan yola çıkarak anlayabilmek mümkündür. Cenevre Konferansı'nda Türkiye ile Yunanistan, deniz haydudu gemilere ve uçaklara karşı yapılacak harekâtı, ulusal ayırt edici işaretler taşımayanlarla sınırlandırmak istemiştir. Konferans'ta, uygulanamaz olarak görülen bu isteğin gerçek nedeni, "küçük güçlerin" İtalya ve Almanya'ya karşı harekete geçmek istememesi şeklinde algılanmıştır. Bu sorun, her devletin kendi karasularında, donanmasına istediği yönde emir vermesine izin verilerek çözülmüştür.⁹⁷ Bu açıklamadan yola çıkarak, Türkiye'nin Çanakkale Boğazı ile Gökçeada ve Bozcaada'nın karasularında tedbir aldığı dikkate alındığında, bu tutumuyla Cenevre Konferansı'nda alınan karara uygun olarak davrandığı görülmektedir.

Talimatnamede dikkati çeken ikinci konu, Çanakkale Boğazı ile Gökçeada ve Bozcaada'daki karakol görevinin esas olarak iki muhrip ile yerine getirilecek olması nedeniyle, alınan tedbirlerin sınırlı bir kuvvetle uygulanmak istendiği izlenimi yaratmış olmasıdır. Oysa bu çapta bir kuvvetle tedbir alınmasının nedeni, Türkiye'nin mevcut deniz gücünün kapasitesiyle ilişkilidir. Türkiye'nin mevcut 4 muhribinin⁹⁸ yarısını bu görev için tahsis etmesi, aslında tedbirlere verdiği önemi göstermektedir. Talimatnamede dikkati çeken üçüncü konu ise, bütün karasularında Akdeniz Anlaşmaları'nın yerine getirilmesi görevi Türkiye'ye bırakılmasına rağmen, Türkiye'nin sadece Çanakkale Boğazı ile Gökçeada ve Bozcaada'nın karasularında Nyon Anlaşması'nı uygulamak için tedbir almış olmasıdır. Bunun nedeni de, Türkiye'nin mevcut deniz gücünün sınırlı olmasından kaynaklanmıştır. Türkiye'nin geri kalan 2 muhribini, gelişebilecek durumlar için elde tutmak istediği, bu yüzden başka bir bölgede

⁹⁶ *agr.*, s. 19.

⁹⁷ Gretton, *agm.*, s. 109.

⁹⁸ *British Documents of Foreign Affairs* (V:34), *agy.*, s. 309.

tedbir alamadığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, tedbir alınan bu bölgenin çok kritik ve amaca en uygun bölge olduğu, Sovyetler Birliği'nin yardımlarının geçmek zorunda kaldığı ve daha önce iki Cumhuriyetçi Hükûmet gemisinin burada batırıldığı da hatırlanmalıdır.

Akdeniz Anlaşmaları'nın Etkisi

Nyon Anlaşması imzalandığı gün, bir gazetecinin, Anlaşmanın deniz haydutluğunun sonu anlamına mı geldiği şeklindeki sorusuna Anthony Eden, “Eğer bir saldırı olursa, şapkamı yerim” cevabını vermiştir.⁹⁹ Eden, Konferans'ın bitiminde radyoda yaptığı konuşmada da, korsan denizaltılarının artık cezalandırılacağına dair umudunu dile getirmiştir.¹⁰⁰ Tefik Rüştü Aras, Nyon Konferansı'nın (Akdeniz Konferansları'nın) tam bir başarıyla sonuçlandığı görüşündedir.¹⁰¹ Yunus Nadi de benzer düşüncelere sahiptir. Nadi'ye göre, Nyon Konferansı (Akdeniz Konferansları) etkili olmuş ve Anlaşma (Akdeniz Anlaşmaları) sonrasında korsanlık (deniz haydutluğu) artık görülmemiştir. Nadi'nin 20 Eylül 1937 tarihli köşe yazısına göre, Nyon Konferansı'nın (Akdeniz Konferansları'nın) kararlarındaki ciddiyet sezildiği günden sonra, “Akdeniz'deki korsanlık (deniz haydutluğu)” sona ermiştir. Korsan (deniz haydudu) denizaltıların yakalanması ve hangi devlete ait olduğunun ortaya çıkması büyük bir skandal olarak değerlendirildiğinden, bu gemiler çoktan kendi limanlarına dönmüştür.¹⁰² Nadi, 23 Eylül'de de benzer bir şekilde, Nyon Konferansı (Akdeniz Konferansları) sonrasında gösterilen ciddiyetin hemen etkisini gösterdiğini ve Akdeniz'de artık korsanlığın (deniz haydutluğunun) görülmediğini yazmıştır.¹⁰³ Dönemi yaşayanlar gibi, konuyu daha sonra inceleyenler de, Nyon Konferansı'ndan (Akdeniz Konferansları'ndan) sonra Akdeniz'de artık korsanlık (deniz haydutluğu) olaylarının yaşanmadığı görüşündedir.¹⁰⁴

Oysa yapılan incelemeden, Akdeniz'de deniz haydutluğu olaylarının Anlaşmalardan sonra da devam ettiği anlaşılmaktadır. 20 Eylül 1937 tarihli *Pravda* gazetesinde, 19 Eylül'de altı İngiliz gemisinin saldırıya uğradığıyla ilgili

⁹⁹ Eden, *age.*, s. 530.

¹⁰⁰ Cortada, *agm.*, s. 682.

¹⁰¹ Aras, *age.*, s. 206.

¹⁰² Yunus Nadi, “Mutlak Bir İhtiyaç: Milletler Cemiyetinin İslah ve Takviyesi”, *Cumhuriyet*, 20 Eylül 1937, s. 1.

¹⁰³ Yunus Nadi, “Avrupa'nın Bir Köşesindeki Barut Fıçısı: İspanya”, *Cumhuriyet*, 23 Eylül 1937, s. 1.

¹⁰⁴ Fahir Armaoğlu, Konferans (Akdeniz Konferansları) sonrasında Akdeniz'de bir daha denizaltı korsanlığının olmadığını belirtmiştir. Armaoğlu, *age.*, s. 267. Yücel Güçlü de, Nyon'da alınan tedbirlerin sonuç verdiği, denizaltı korsanlığının çabucak yok olduğu tespitinde bulunmuştur. Güçlü, *agm.*, s. 546.

bilgi bulunmaktadır.¹⁰⁵ 23 Eylül tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde de, İspanya sularında olayların devam ettiği, bir yolcu gemisine hücum edildiği haberi yer almıştır.¹⁰⁶ Oysa aynı günkü gazetede, yukarıda açıklandığı gibi, Yunus Nadi Akdeniz’de korsanlığın (deniz haydutluğunun) artık görülmediğini yazmıştır.¹⁰⁷ 5 Ekim 1937’de bir İngiliz torpido muhribine meçhul bir denizaltı tarafından taarruz edilmiş ve bu olay İngiltere’de büyük bir heyecana neden olmuştur.¹⁰⁸ 8 Ekim’de, pek de alışkın olmadık bir şekilde, bu kez bir İtalyan vapuru meçhul bir uçağın taarruzuna uğramıştır.¹⁰⁹ 10 Ekim’de İspanya’ya gitmekte olan Cumhuriyetçi Hükûmete ait bir vapur, Cezayir’in 45 km. kuzeyinde iki muhribin hücumu sonucu batmıştır. 25 Ekim günü de, milliyeti meçhul bir deniz uçağı, Fransız Hükûmetinin Marsilya ile Cezayir arasında çalışan gemisini batırmıştır.¹¹⁰

Cumhuriyetçi Hükûmete yardım götüren gemilerin bombalanmasına devam edilmekle birlikte, Anlaşmalardan sonra ilgili devletler tarafından başlatılan devriye faaliyeti sonucunda, Akdeniz 1938’in başlarına kadar denizaltı saldırıları açısından nispeten güvenli bir hale gelmiştir. Ocak 1938’de, devriye faaliyetinin sonuçlarından memnun olan İngiltere, Akdeniz’deki deniz güçlerini azaltmaya karar vermiştir.¹¹¹ İngiltere Ocak 1938’de, devriyeyle görevli donanmasının üç filosundan iki tanesini, gerektiğinde hızlı bir şekilde tekrar devriyeye katılmak üzere geri çekmiştir. İngiltere bu azaltma konusunu Fransa ile görüşmüş, Fransa kendi devriyesini gevşetmemekle birlikte, İngiltere’nin bu uygulamasına karşı çıkmamıştır.¹¹²

Ocak 1938’de Akdeniz’de, beş ülkenin gemisine karşı toplam sekiz kez batırma girişiminde bulunulmuştur. Deniz devriyesini azaltmanın bir sonucu olarak, Şubat 1938’de gemi batırma olaylarında tekrar bir artış yaşanmıştır. Milliyetçi Hükûmetin deniz kuvvetleri, muhtemelen İtalya ile uyumlu olacak şekilde, batırarak veya diğer şekillerde engelleme yaparak, gemilerin Cumhuriyetçi Hükûmetin limanlarına ulaşmasını önlemeye başlamıştır.¹¹³ İngiltere’nin devriyeyle görevli donanmasını Ocak 1938’de azaltmasının hemen ardından başlayan denizaltı saldırıları İngiltere’ye yönelik olarak da yapılmış, bu

¹⁰⁵ Aktaran AT, Sayı 46, s. 209, 210.

¹⁰⁶ *Cumhuriyet*, 23 Eylül 1937, s. 1.

¹⁰⁷ Nadi, “Avrupa’nın Bir...”, agy., s. 1.

¹⁰⁸ *Akşam*, 6 Ekim 1937, s. 1.

¹⁰⁹ *Akşam*, 8 Ekim 1937, s. 1.

¹¹⁰ AT, Basın Genel Direktörlüğü, Sayı: 47, Ankara, 1-31 Ekim 1937, s. 64.

¹¹¹ Cortada, agm., s. 685.

¹¹² Gretton, agm., s. 112.

¹¹³ Cortada, agm., s. 685.

kapsamda kömür yüklü Endymion isimli İngiliz gemisi 31 Ocak'ta İspanya kıyılarında batırılmıştır.¹¹⁴ Bir uyarı yapılmadan batırılan İngiliz gemisinde bulunan İsveçli Karışmazlık Komitesi gözlemcisi de ölmüştür.¹¹⁵ Bu olaydan sonra, İngiltere Akdeniz'deki devriyesini tekrar güçlendirmiş ve saldırıdan sorumlu olan Milliyetçi Hükûmeti sert bir şekilde protesto etmiştir.¹¹⁶ Ancak, İngilizlerin bir dizi protestosuyla ve diğer devletlerin hafif kalan diplomatik tepkileriyle bir sonuç elde edilememiştir. Gemi batırma olaylarının artması, Şubat 1938 başında İngiltere ve Fransa'yı Akdeniz'deki devriye filolarını yeniden takviye etmek zorunda bırakmıştır. İngiltere ve Fransa buna paralel olarak, bölgelerinde bulunan bütün denizaltıları batırma kararını da almıştır.¹¹⁷ İngiltere ve Fransa'nın aldığı bu tedbirlerden birkaç gün sonra, Barcelona'nın yirmi mil kadar açığında başka bir İngiliz gemisi, bu kez üç uçağın saldırısına uğramış ve batmıştır.¹¹⁸ Siyasi çevrelerde bu saldırı, İngiltere ve Fransa'nın, karşılaşacakları bütün denizaltıları ikaz etmeksizin batırma kararına bir tepki olarak algılanmıştır. Basındaki bilgilere göre İngiltere ve Fransa o günlerde, denizaltılara karşı yaptıkları uygulamayı uçaklara karşı da kullanmayı düşünmekteydi.¹¹⁹

Bütün bu gelişmeler Akdeniz Anlaşmaları'nın etkinliği konusunu gündeme getirmiştir. Bu konuya ilişkin olarak, Dışişleri Bakanlığı 8 Şubat 1938'de Başbakanlığa gönderdiği yazıda, İspanya kıyılarında son günlerde yaşanan gemi batırma olaylarının zorlamasıyla “Nyon Anlaşması (Akdeniz Anlaşmaları)” gereklerinin daha şiddetli bir şekilde uygulanması konusunda, Londra Elçiliğinden gönderilen bilgileri iletmiştir. Yazıda, Akdeniz'de su altında seyredirken görülecek denizaltıların hemen batırılmasına karar verildiği ve bu kararın 7 Şubat 1937'den itibaren uygulanacağını İspanya İç Savaşı'ndaki taraflara tebliğ edildiği açıklanmıştır. Yazıda ayrıca, İngiliz Hükûmetinin, 7 Şubat'ta Avam Kamerasında bu kararı açıklamadan önce, Türk Hükûmetini haberdar etmeye önem verdiğinin İngiliz Dışişleri Bakanlığı tarafından ifade edildiği de belirtilmiştir.¹²⁰

İngiliz Dışişleri Bakanı Anthony Eden Avam Kamerasında 7 Şubat 1938'de yaptığı konuşmasında, Akdeniz'de tekrarlanan korsanlık (deniz haydutluğu) olaylarının, korsanlığa (deniz haydutluğuna) karşı Nyon'da (Nyon ve

¹¹⁴ Gretton, agm., s. 111, 112.

¹¹⁵ Cortada, agm., s. 685. Saldırıda, kaptan dahil on bir kişi ölmüştür; bk. *Cumhuriyet*, 2 Şubat 1938, s. 1.

¹¹⁶ Gretton, agm., s. 111, 112.

¹¹⁷ Cortada, agm., s. 685.

¹¹⁸ *Cumhuriyet*, 5 Şubat 1938, s. 1.

¹¹⁹ *Akşam*, 5 Şubat 1938, s. 2.

¹²⁰ *BCA*, 30.18.79.83.1, s. 35

Cenevre’de) alınan tedbirlerin yeterli olmadığını gösterdiğini, bu yüzden yeni tedbirler aldıklarını açıklamıştır. Bu tedbirler gereğince, Batı Akdeniz’de sualtındaki bütün denizaltılar taarruza hazırlanan gemi olarak değerlendirilecek ve İngiliz Donanması tarafından herhangi bir uyarıda bulunmaksızın taarruz edilecekti. İngiltere yaşanan saldırılar nedeniyle, Franco Hükûmeti nezdinde bulunan sefiri aracılığıyla şiddetli bir protesto vermiş, hücumlar devam ettiği takdirde, protesto ve tazminat talepleriyle yetinmeyerek, derhal karşılık verileceği ikazında da bulunmuştur. Basında İngiltere’nin ayrıca, bu tedbirleri içeren kararını Nyon Anlaşması’nı (Akdeniz Anlaşmaları’nı) imzalayan diğer devletlere de haber verdiği bilgisi açıklanmıştır.¹²¹

Dışişleri Bakanlığı Başbakanlığa, 8 Şubat 1938 tarihli yazısına ilave olduğunu belirttiği 18 Şubat 1938 tarihli yazısında, son zamanlarda İspanya kıyılarında meydana gelen gemi batırma olayları nedeniyle “Nyon Anlaşması (Akdeniz Anlaşmaları)” gereklerinin şiddetle uygulanmasının kararlaştırılmış olduğunu hatırlatmış ve bu kararın ne şekilde uygulanacağına dair, Fransa Dışişleri Bakanlığının Paris Büyükelçiliğine gönderdiği notayı iletmıştır. Dışişleri Bakanlığının bu resmî yazısı üzerine 22 Şubat 1938’de yazılan “İcra Vekilleri Heyetine” notu, bu yazının Bakanlar Kurulunda görüşülmesinin planlandığını göstermektedir. Fransa Dışişleri Bakanlığında 9 Şubat’ta Paris Büyükelçiliğine gönderilen bu notada, Batı Akdeniz’de özellikle Endymion isimli İngiliz vapurunun torpillenmesi ile ortaya çıkan korsanlık (deniz haydutluğu) hareketlerinin artmasının ve durumun bir “vahamet haline” gelmesinin, Nyon Anlaşması’nda (Akdeniz Anlaşmaları’nda) kararlaştırılmış olan himaye tedbirlerinin, Batı Akdeniz’de kuvvetli bir şekilde uygulanmasını gerekli kıldığı, bu nedenle, Batı Akdeniz’de korsanlığa (deniz haydutluğuna) karşı ticaret gemilerini korumakla görevli Fransız deniz kuvvetlerine, İspanya karasuları hariç olmak üzere, hudutları belirtilen sınırlar içinde (notada doğu ve batı sınırları belirtilmişti), sualtında görülecek her denizaltıya hücum ve mümkünse tahrip etmesi için emir verildiği açıklanmıştır.¹²² Yaşanan deniz haydutluğu olayları karşısında İngiltere ve Fransa tarafından, Akdeniz Anlaşmaları’na ilave olarak alınan tedbirlerin, zamanında Türkiye’ye bildirildiği görülmektedir. Alınan bu tedbirler Batı Akdeniz’de uygulanacağından, Türkiye’nin bu ilave tedbirleri onaylamasının beklenmediği, yalnızca bilgi verme amacını taşıdığı anlaşılmaktadır.

İngiltere ve Fransa’nın aldığı bu ciddi tedbirlere rağmen daha sonraki günlerde de deniz haydutluğu olayları yaşanmaya devam etmiştir. Haziran 1938’de İngiliz gemilerinin İspanya sahillerinde batırılması İngiltere’de yeni

¹²¹ *Cumhuriyet*, 8 Şubat 1938, s. 1.

¹²² *BCA*, 30.18.79.83.1, s. 2-4.

tepkilere neden olmuş, muhalefet lideri 14 Haziran 1938'de Avam Kamerasında, İngiliz gemilerinin korunması için alınacak tedbirlerin açıklanmasını istemiştir. İngiliz Başbakanı verdiği cevapta, İspanya sularında İngiliz gemilerini koruyamayacaklarını, koruyabilmek için İngiltere'nin savaşa girmesi gerektiğini söylemiştir. İngiliz Başbakanı bu konuşmasında ayrıca, İngiltere'nin, karışmazlık politikasına sadık kalmaya karar verdiğini de açıklamıştır.¹²³ Akdeniz Anlaşmaları ile alınan tedbirlere rağmen yaşanan deniz haydutluğu olayları sonrasında, Akdeniz Anlaşmaları'nın maddelerini yeterli görmeyerek, Şubat 1938'de İngiltere ile Fransa anlaşmış ve ilave tedbirler almıştır. Bu tedbirlerden sonra da deniz haydutluğunun görülmesi üzerine İngiliz Başbakanının yaptığı açıklama dikkat çekicidir. Bu açıklamadan anlaşılmaktadır ki, İngiltere her türlü tedbiri almasına rağmen deniz haydutluğu önlenememiştir. Geriye kalan son tedbir, İngiltere'nin bizzat savaşa girmesidir. Ancak İngiltere bundan kaçınmış ve karışmazlık politikasına sadık kalmaya karar vermiştir.

Batı Akdeniz'de bu gelişmeler yaşanırken, yapılan incelemeden, Çanakkale Boğazı çıkışında ve Ege Denizi'nde deniz haydutluğu olaylarının artık görülmediği tespit edilmiştir. Bu durum ilk bakışta, Akdeniz Anlaşmaları ile alınan tedbirlerin, Batı Akdeniz'den farklı olarak, Çanakkale Boğazı çıkışında ve Ege Denizi'nde deniz haydutluğunun sona ermesinde etkili olduğu izlenimini yaratmaktadır. Oysa bu bölgedeki deniz haydutluğunun sona ermesinin gerçek nedeni, bir uygulama değişikliğinden kaynaklanmıştır. Yukarıda bahsedildiği gibi, Çanakkale Boğazı çıkışında ve Ege Denizi'nde yaşanan deniz haydutluğu, Sovyetler Birliği'nin Boğazlar üzerinden Cumhuriyetçi Hükûmete yaptığı yardımı engellemek amacıyla yapılmıştı. Bu engellemenin neden ve nasıl yapıldığını incelemek yararlı olacaktır.

Ağustos 1937'nin başlarında, Milliyetçi Franco Hükûmeti Roma'ya acil bir telgraf göndererek, istihbarat kaynaklarına göre, Sovyetler Birliği'nin çok büyük miktardaki yardımlarının Karadeniz limanlarından Cumhuriyetçi Hükûmete yola çıkartıldığını bildirmiştir. Telgrafta bahsedilen 600 ağır tank, 10.000 hafif tank ve on binlerce makineli tüfek miktarını Mussolini abartılı olarak bulmakla birlikte, yardımı durdurmak için acil olarak eyleme geçmeyi gerekli görmüştür. Mussolini, İspanyol irtibat subaylarının da görev alacağı dört "İejyoner denizaltı", Mayorka'daki üssünden kullanması için, Milliyetçi Hükûmete ödünç olarak vermeyi kabul etmiştir. Mussolini 11 Ağustos'ta Franco'ya, Sovyetler Birliği'nden İspanya'ya giden savaş malzemesini durdurmak için gerekli önlemleri almaya hazır olduğunu bildirmiştir. 12 Ağustos'ta da, sınırsız operasyonlara başlaması için İtalyan denizaltılarına emir verilmiştir. Bunun

¹²³ *Cumhuriyet*, 15 Haziran 1938, s. 1, 7.

sonucunda, Bozcaada civarında 15 ve 18 Ağustos 1937’de iki Cumhuriyetçi İspanyol gemisi, hemen ardından da 31 Ağustos ile 2 Eylül 1937 tarihleri arasında üç Sovyet gemisi batırılmıştır.¹²⁴

Sovyetler Birliği’nin yardımı 1936 yılının sonundan itibaren genelde Cumhuriyetçi Hükûmete ait gemiler tarafından taşınmış olsa da, 1937’deki deniz haydutluğu sonucu yaşanan kayıplar nedeniyle, Sovyetler Birliği Akdeniz yolunun kullanımından vazgeçmiştir. Deniz haydutluğu nedeniyle, Sovyetler Birliği, İspanya’daki Cumhuriyetçi Hükûmete yaptığı yardımını, transit olarak Fransa üzerinden göndermek zorunda kalmıştır. Sovyetler Birliği zaten bu dönemde, Japonya’nın istilasını nedeniyle Çin’e olan yardımını arttırdığından, Cumhuriyetçi Hükûmete gönderdiği yardım miktarını da düşürmüştür.¹²⁵ Sovyetler Birliği’nin Cumhuriyetçi Hükûmete yaptığı yardımı azaltarak Fransa üzerinden göndermeye başlaması, doğal olarak deniz haydutluğunun Çanakkale Boğazı çıkışında ve Ege Denizi’nde sona ermesine neden olmuştur. Bu durumun, deniz haydutluğu nedeniyle İtalya ile karşı karşıya gelme olasılığını azalttığı ve Türkiye’nin dış politikada sorunlarla karşılaşmasını engelleyen bir ortam yarattığı şüphesizdir.

Türkiye’nin Akdeniz Anlaşmaları’ndan Çekilmesi

İspanya’daki iç savaşta Milliyetçilerin üstünlüğü sağlayışına ve ilerleyişine denk gelen günlerde¹²⁶ Avrupa’da önemli gelişmeler yaşanmıştır. Almanya 12 Mart 1938’de Avusturya’yı ilhak ettikten sonra Sudet Bölgesi ile ilgilenmeye başlamıştır. Bu konuda 29-30 Eylül 1938’de Münih’te yapılan dörtlü konferansta varılan anlaşmayla, Sudet Bölgesi Almanya’ya bırakılmıştır.¹²⁷ Avrupa’da bu olayların yaşandığı günlerde, Türkiye Nyon Anlaşması’nın geçerliliği konusunu gündeme getirmiştir. Türkiye’nin Nyon Anlaşması’nın “yürürlükten kalkması” yönündeki isteğini, İngiltere Büyükelçiliği Hükûmetine iletmıştır. İngiliz Hükûmeti 22 Aralık 1938’de verdiği cevapta, Türkiye’nin Nyon Anlaşması’nın geleceğine yönelik bakışını öğrenmeyi doğal olarak önemseydiğini, bununla birlikte, Batı Akdeniz’de gemilerin maruz kaldığı ciddi riskler dikkate

¹²⁴ Gretton, agm., s. 104, 105.

¹²⁵ Payne, *age.*, s. 208.

¹²⁶ Milliyetçilerin baskısı sonrasında, Cumhuriyetçi Hükûmet 29 Ekim 1937’de Valencia’dan Barcelona’ya taşınmak zorunda kalmıştır. Milliyetçiler Aralık 1938’de bu kez Katalonya’ya taarruza başlamıştır. Payne, *age.*, s. XI.

¹²⁷ İlhan Tekeli, Selim İlkin, *Dış Siyaseti ve Askeri Stratejileriyle İkinci Dünya Savaşı Türkiye’si* 1. Cilt, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s. 62-64

alındığında, Nyon Anlaşması'nın yürürlükten kaldırılması zamanının henüz gelmediğini bildirmiştir.¹²⁸

Bu gelişmelerden kısa bir süre sonra, Milliyetçilerin iç savaşı kazanmasıyla, Franco 1 Nisan 1939'da iç savaşın artık sona erdiğini ilan etmiştir.¹²⁹ İspanya'daki iç savaş sonuçlandıktan sonra, Dışişleri Bakanlığı Başbakanlığa gönderdiği yazılarla, 14 Eylül 1937'de imzalanan Nyon Anlaşması ile buna bağlı ek Anlaşmaların, akitlerini ilgilendiren sebeplerin sona ermesinden dolayı, tebliğ tarihinden itibaren Türk Hükûmetinin kendisini bu akitlere bağlı hissetmediğini, 8 Nisan 1939'da bir nota ile duyurduğunu açıklamıştır. Bu nota, Milletler Cemiyetindeki daimi Türk temsilcisi aracılığıyla Cemiyet Genel Sekreterliğine, akit devletlerdeki elçiler aracılığıyla da bu devletlere iletilmiştir. Yunanistan 12 Nisan'dan, İngiltere, Fransa ve Bulgaristan 6 Mayıs'tan, Romanya 15 Mayıs'tan, Mısır da 23 Mayıs 1939'dan itibaren, bu Anlaşmalar ile bağlı olmadıklarını Ankara'daki elçilikleri aracılığıyla Türkiye'ye bildirmiştir.¹³⁰

Türkiye'nin Akdeniz Anlaşmaları'ndan çekildiğini açıklaması, iç savaşın sona erdiğinin ilanından bir hafta sonra gerçekleşmiştir. Artık iç savaş bittiğinden, iç savaşın bir sonucu olan deniz haydutluğuna karşı uygulanan Akdeniz Anlaşmaları'nın da geçerliliğinin sona ermesi, dolayısıyla Türkiye'nin Anlaşmalardan çekilmesi doğal bir sonuç olarak görülebilir. Anlaşmaların konusu İngiltere ve Fransa'yı doğrudan ilgilendirmekteydi. Bu devletler ilgileri nedeniyle Akdeniz'de tedbir alırken, Çanakkale Boğazı önünde zaten deniz haydutluğu sona erdiğinden, Türkiye'nin onlardan erken bir zamanda Anlaşmalardan ayrılması anlaşılabilir bir durumdur.

Bununla birlikte, Türkiye'nin Akdeniz Anlaşmaları'ndan çekilmesinde dikkat çekici olan bazı konular bulunmaktadır. Bunların ilki, Türkiye'nin hangi tarihten itibaren artık Anlaşmalarla bağlı olmadığını açıklamış olmasıdır. Nyon Anlaşması gereğince, imzacı devletler Anlaşmadan çekilmek isterlerse, çekilmelerini tebliğ ettikten 30 gün sonra çekilmiş sayılacaklardı. Türkiye buna rağmen, tebliğ tarihî olan 8 Nisan 1939'dan itibaren Anlaşmalara bağlı olmadığını açıklamıştır. Ancak, benzer bir durum Anlaşmalardan çekilen diğer devletler için de söz konusudur. Dikkat çekici olan ikinci konu, Türkiye'nin Anlaşmalardan ilk çekilen devlet olmasıdır. Üçüncü konu ise, Türkiye'nin Anlaşmalardan çekiliş şeklidir. Türkiye 1938'in sonlarına doğru İngiltere'ye

¹²⁸ *British Documents of Foreign Affairs* Part: II, Series: B, Volume: 35 Turkey, January 1938-December 1939, (Foreign Office, 22 December 1938, Viscount Halifax to Sir P. Loraine), Bethesda (US) 2012, s. 81.

¹²⁹ Milliyetçiler Katalonya'daki ilerleyişine devam etmiş ve 23 Ocak 1939'da Barcelona'yı ele geçirmiştir. Şubat 1939'da bütün Katalonya'nın işgali üzerine, Cumhuriyetçi Hükûmet Fransa'ya sığınmıştır. Payne, *age.*, s. XI.

¹³⁰ *BCA*, 30.10.219.476.10.

Anlaşmaların yürürlükten kaldırılması için teklifte bulunmuştu. Türkiye bu tutumuyla, İngiltere ile birlikte ortak bir politika uygulamak istediğini göstermişti. Ancak bu teklif İngiltere tarafından, Batı Akdeniz’de yaşanan deniz haydutluğu olayları nedeniyle uygun görülmemiştir. Türkiye 8 Nisan 1939’da ise, bu kez İngiltere ile ortak bir politika uygulamayı düşünmemiş ve inisiyatif kullanarak, İngiltere’den bağımsız olarak Anlaşmalardan çekilmiştir.

Türkiye’nin Akdeniz Anlaşmaları’ndan çekilmesinde dikkat çekici olan bu konuların sebebini, yaklaşmakta olan İkinci Dünya Savaşı’nda aramak gereklidir. Türkiye özellikle 1938’den sonra revizyonist bloktan uzaklaşırken, İngiltere ve Fransa ile yakınlaşmıştır. Böylesi bir ortamda Türkiye Akdeniz’de, revizyonist blokta yer alan Almanya ve özellikle de İtalya ile sorun yaşamak istemediğinden, Anlaşmaların getirdiği yükümlülüklerden “acele” olarak kurtulmak çabası içinde olmuş, sonuçta imzacı bütün devletlerden önce Anlaşmalardan çekilmiştir. Türkiye’nin bu tutumunu, çatışma ortamlarından kaçınmak için “ihtiyatlı” bir politika uygulamak istemesi şeklinde algılamak gereklidir.

Aslında Avrupa’da o günlerde sıcak gelişmeler yaşanmaktaydı. Almanya, 15 Mart 1939’da Çekoslovakya’yı işgal etmiş, İtalya da 7 Nisan 1939’da Arnavutluk’u işgale başlamıştı.¹³¹ Akdeniz Anlaşmaları’ndan çekilmesi, Almanya’nın özellikle de İtalya’nın işgal harekâtına başlayışından bir gün sonra gerçekleştiğinden, Türkiye’nin “acele ve ihtiyatlı” bir politika uygulamasının haklı gerekçelere dayandığını söylemek mümkündür. Türkiye’nin bu tutumunda, İtalya’ya karşı çok ihtiyatlı bir politika takip etmek isteyen ve bu yüzden başbakanlıktan ayrılmak zorunda kalan İsmet İnönü’nün bu dönemde cumhurbaşkanı olmasının da şüphesiz etkisi olmuştur.

Türkiye’nin İkinci Dünya Savaşı öncesinde Avrupa’daki iki blok ile ilişkisi incelendiğinde, Akdeniz Anlaşmaları’ndan çekilmesinin, Türkiye’nin bu bloklara karşı yürüttüğü politikalarıyla uyum içinde olduğu görülmektedir. Türkiye bir yandan Akdeniz Anlaşmaları’ndan çekilerek revizyonist blok ile çatışma ihtimalini azaltmak isterken, diğer yandan anti-revizyonist olan İngiltere ve Fransa ile yakınlaşmak istemiştir.

Sonuç

İspanya İç Savaşı süresince Akdeniz’deki eylemler, deniz haydutluğu olarak görülmekle birlikte, aslında nitelik açısından deniz haydutluğundan çok farklı özellikler taşımıştır. Öncelikle, eylemi yapanların büyük bir çoğunluğu, karşıt bloklardaki devletlerin silahlı kuvvetleridir. Eylemlerin amacı da deniz haydutluğundaki gibi ganimet elde etmek değil, iç savaşta karşı tarafın yenilmesi için, yapılan yardımları engellemektir. Bunu açıkça yapmak çok büyük sorunlara neden olacağından, taraflar eylemlerini, kimliklerini gizleyerek yapmayı tercih

¹³¹ Armaoğlu, *age.*, s. 288, 293.

etmiştir. Bu özellikleri nedeniyle, İkinci Dünya Savaşı öncesinde Akdeniz'deki eylemler, deniz haydutluğundan çok, örtülü yürütülen düşük yoğunluklu bir çatışma olarak görülmelidir.

Deniz haydutluğuna karşı yapılacak olan Nyon Konferansı'nı takip etmek için, başta başbakan olmak üzere tüm bakanların Ankara'ya geri dönmesi ve Bakanlar Kurulunun toplanması, Hükûmetin Konferans'a verdiği önemi göstermektedir. Hükûmet, Konferans'ta alınacak kararların Türkiye için çok önemli olacağını değerlendirmiş, bu yüzden Konferansı anında takip etmek istemiştir. Bununla birlikte, Dışişleri Bakanlığının elinde yeterli bilgi olmadığından, Konferans öncesinde bir politika belirlenememiştir. Bu durum, verilen önem ile bir tezat oluşturmuştur. İsmet İnönü'nün, Konferans ile ilgili kendi değerlendirmesinin bir tahmin olduğunu söylemesi, bilgi eksikliğinin, politika belirlemeye engel olduğu gibi, sağlıklı değerlendirmeleri de güçleştirdiğini göstermektedir. Hükûmet böyle bir ortamda, Konferans'ta şekillenecek duruma göre politika belirlemek durumunda kalmıştır. Yani, Türkiye önceden politikasını belirleyemediği için Konferans kararlarında etkili olamamış, alınan kararlara göre kendi politikasını düzenlemek zorunda kalmıştır. Ancak, İtalya ve Almanya'nın yokluğunda, İngiltere ve Fransa'nın etkili olduğu kararlar, Türkiye'nin de çıkarlarına uygun düşmüş, Türkiye'yi zora sokabilecek sorunlar ortaya çıkartmamıştır.

Türkiye'de dönemin basını ve devlet adamlarıyla daha sonra konuyu inceleyenler, Akdeniz'deki deniz haydutluğuna karşı sadece Nyon Anlaşması'nın varlığından bahsetmiştir. Oysa denizaltılara karşı yapılan Nyon Anlaşması'na benzer şekilde, gemilerin ve uçakların deniz haydutluğuna karşı da Cenevre Anlaşması imzalanmıştır. Bu nedenle, birbirini tamamlayan bu iki Anlaşmayı, "Akdeniz Anlaşmaları" olarak birlikte ele almak gereklidir.

Türkiye, karasularında gemi batırılmasını Akdeniz'de yaşanan deniz haydutluğunun bir uzantısı olarak görmüş; en önemli tehdit olarak algıladığı İtalya ile doğrudan doğruya karşı karşıya kalmak istemeyerek ileride tekrarlanabilecek benzer olaylar için tek başına herhangi bir tedbir almamıştır. Ancak, deniz haydutluğuna karşı ortaklaşa tedbir almayı öngören Akdeniz Anlaşmaları, Türkiye'nin politikasına uygun olduğu için, bu Anlaşmalara katılmıştır. Bununla birlikte, Anlaşmalar gereğince tüm karasularında tedbir alması gerekirken, sadece Çanakkale Boğazı ile Gökçeada ve Bozcaada'nın karasularında, sınırlı denebilecek bir kuvvetle tedbir almıştır. Üstelik bu tedbirleri sadece Nyon Anlaşması kapsamında denizaltıların deniz haydutluğuna karşı olmuş; Cenevre Anlaşması kapsamında gemi ve uçakların deniz haydutluğuna karşı bir tedbir getirmemiştir.

Türkiye'nin sadece Çanakkale Boğazı ile Gökçeada ve Bozcaada'nın karasularında sınırlı bir kuvvetle tedbir almasının temel nedeni, mevcut deniz

gücünün tüm karasularında tedbir almasına imkân vermemesidir. Bununla birlikte, bu bölgenin Sovyetler Birliği'nin yardımlarının geçmek zorunda olduğu ve daha önce iki geminin batırıldığı yer olması, deniz haydutluğuna karşı Türkiye'nin en uygun yerde tedbir aldığını göstermektedir. Türkiye mevcut deniz gücünün, yani 4 muhribinin yarısını bu bölgede deniz haydutluğuna karşı görevlendirmiştir. Türkiye'nin geri kalan 2 muhribini başka yerde görevlendirmeyerek gelişebilecek durumlarda kullanmak üzere elde tutmak istemesi gayet doğru bir yaklaşımdır.

Türkiye'nin tedbirlerini Nyon Anlaşması ile sınırlı tutularak sadece denizaltılara karşı almasının, Cenevre Anlaşması'nda kararlaştırılmasına rağmen, uçakların ve gemilerin deniz haydutluğuna karşı bir tedbir getirmemesinin nedeni, Almanya ve özellikle de İtalya ile karşı karşıya kalmak istememesinden kaynaklanmıştır. Cenevre Konferansı'nda Türkiye Yunanistan ile birlikte, deniz haydudu gemilere ve uçaklara karşı yapılacak harekâtı, hangi devlete ait olduğu belli olmayanlarla sınırlandırmak istemiştir. "Küçük güçlerin" İtalya ve Almanya'ya karşı harekete geçmek istememesi şeklinde algılanan ve uygulanamaz olarak görülen bu istek Konferans'ta, her devletin kendi karasularında, donanmasına istediği yönde emir vermesine izin verilerek çözülmüştür. Bu nedenle, Çanakkale Boğazı ile Gökçeada ve Bozcaada'nın karasularında tedbir alırken, Türkiye'nin Cenevre Konferansı kararına uygun davrandığı görülmektedir.

İtalya'dan kaynaklanan tehdit nedeniyle, Atatürk Nyon Anlaşması'nın sebep olabileceği İtalya karşıtlığından sakınmak istemiş; Anlaşmanın Türkiye açısından bir harp tehlikesi taşımasından endişe duymuştur. Cenevre'de yapılacak olan ikinci Anlaşmayı beklemeden, tatilde olan Meclisi Nyon Anlaşması'nı görüşmek üzere toplantıya çağırması bu endişesinden kaynaklanmıştır. İsmet İnönü ise çok daha temkinli davranarak, Konferans sırasında İtalya karşıtlığı yaratabilecek durumlardan özellikle kaçınmak istemiştir. Bu konuda gösterdiği büyük hassasiyet nedeniyle Atatürk ile tartışmış ve Atatürk'ün isteğiyle başbakanlıktan ayrılmak zorunda kalmıştır. Bu durum, Akdeniz'deki deniz haydutluğuna karşı alınan tedbirlerin Türkiye'nin dış politikasını etkilediği gibi, iç politikasında da çok önemli sonuçlara neden olduğunu göstermektedir. Ayrıca, Türkiye'nin dış politikasını yöneten aktörlerin Akdeniz Anlaşmaları ile ilgili farklı yaklaşımlar sergilemesi, Türk Hükûmetinin bu konuda tek parçalı bir yapıya sahip olmadığı sonucunu da doğrulamaktadır.

Akdeniz'deki deniz haydutluğu olaylarına karşı Türkiye'nin uygulamaya koyacağı Anlaşmaların Meclisteki görüşmesinde, Hükûmet yetkililerin bilgi vermesi dışında, hiç kimsenin söz almaması, Anlaşmaların ve getirilen kanun tekliflerinin oy birliğiyle kabul edilmesi, Meclisin, Hükûmetin deniz haydutluğuyla ilgili politikasını onaylanmakla yetindiğini göstermektedir. Bu

durum, harp tehlikesi endişesi karşısında bile, Mecliste dış politika konularının incelenip değerlendirilmediği; sadece Hükûmetin politikasının onaylandığı sonucunu doğurmaktadır. Basının tutumu da incelendiğinde Meclis ile paralel olduğu; herhangi bir eleştiri veya öneri getirmeden, Hükûmetin politikasıyla uyumlu yayın yaptığı ve bu politikayı savunduğu görülmektedir.

Türkiye'de iddia edildiği gibi, Anlaşmaların “hemen etkili olduğu” ve deniz haydutluğu olaylarının “artık Akdeniz’de yaşanmadığı” görüşü doğru değildir. İngiltere ve Fransa’nın Akdeniz Anlaşmaları’nı yeterli görmeyerek ilave tedbirler almasına rağmen, Batı Akdeniz’de deniz haydutluğu olayları iç savaş süresince devam etmiştir. Türkiye’yi ilgilendiren Çanakkale Boğazı’nın önünde ve Ege Denizi’nde ise, deniz haydutluğu olayları yaşanmamıştır. Bunun nedeni, Batı Akdeniz’de etkili olmayan Akdeniz Anlaşmaları’nın Doğu Akdeniz’de etkili olması değildir. Bu durumun gerçek nedeni, Sovyetler Birliği’nin Cumhuriyetçilere zaten azaltmış olduğu yardımını, Çanakkale Boğazı’nın önündeki batırılma olaylarının etkisiyle, artık Boğazlar üzerinden değil de Fransa üzerinden göndermeye başlamış olmasıdır. İtalya ile doğrudan doğruya karşı karşıya kalma ihtimalini azalttığı için, bu değişikliğin Türkiye’nin dış politikasında sorunlara neden olabilecek olasılıkları azalttığını söylemek mümkündür.

Türkiye’nin Akdeniz’de yaşanan deniz haydutluğu meselesinde revizyonist bloğun politikasını uygun görmemesi ve bu mesele karşısında İngiltere ile Fransa’nın politikasını benimsemesi, İkinci Dünya Savaşı öncesinde bloklara karşı yürüttüğü politikasının şekillenmesinde etkili olmuştur. Bu mesele karşısında Türkiye, Eylül 1937’de Akdeniz Anlaşmaları’na katılarak, bu Anlaşmalara katılmayan revizyonist bloktan uzaklaşırken, İngiltere ve Fransa’nın oluşturduğu anti-revizyonist bloğuna yaklaşmıştır.

Deniz haydutluğuna neden olan İspanya İç Savaşı’nın 1 Nisan 1939’da sona ermesi, Türkiye’nin Akdeniz Anlaşmaları’ndan 8 Nisan 1939’da çekilmesini haklı kılacak bir gerekçe gibi gözükse de; çekilmesinin asıl sebebi yaklaşmakta olan İkinci Dünya Savaşı’dır. Türkiye’nin Anlaşmalardan çekilmesi, bloklara karşı yürüttüğü politikasıyla da uyumludur. Türkiye, anti-revizyonist bloğa katılırken revizyonist blokla sorun yaratabilecek ortamlardan kaçınmak istemiş ve “ihtiyatlı” bir politika takip etmiştir. Türkiye, Akdeniz Anlaşmaları’nın yürürlükte kalması durumunda, revizyonist bloktaki Almanya ve özellikle de İtalya ile bir çatışma ortamının yaşanabileceğini değerlendirmiş; bu sakıncayı ortadan kaldırmak için, 1938 yılı sonunda yaptığı gibi, İngiltere ile ortak bir politika yürütmeyi beklemeyerek ve inisiyatif kullanarak bütün imzacı devletlerden önce, “acele” bir şekilde Akdeniz Anlaşmaları’ndan çekilmiştir. Almanya’nın 15 Mart 1939’da Çekoslovakya’yı, İtalya’nın da 7 Nisan 1939’da Arnavutluk’u işgale başladığı dikkate alındığında, Türkiye’nin “ihtiyatlı ve acele”

bir politika izleyerek 8 Nisan 1939'da Akdeniz Anlaşmaları'ndan çekilmesinin haklı gerekçelere dayandığı anlaşılmaktadır. Türkiye'nin bu tutumunda, İtalya'ya karşı ihtiyatlı bir politika uygulamak istediği için başbakanlıktan ayrılmak zorunda kalan İsmet İnönü'nün bu dönemde cumhurbaşkanı olarak dış politikayı yönetmesinin etkili olduğunu da söylemek mümkündür.

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşinleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Fon Kodu (FK):30.10, Kutu No (K):45, Dosya No (D):290, Sıra No (S):52.

30.10.219.476.10.

30.18.78.77.14.

30.18.79.81.4.

30.18.79.83.1.

30.18.79.85.9.

Resmî Yayınlar

(1937) *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 5, Cilt 19, İçtima 2, 18 Eylül 1937, TBMM Matbaası, Ankara.

(1937) *Aynı Tarihi* Sayı 41, s. 336; Sayı 46. s. 175, 176, 177, 209, 210, 221; Sayı:47, s. 64.

(2012) *British Documents of Foreign Affairs Part:II, Series:B, Volume:34 (Turkey, January 1936-December 1937)*, Bethesda US.

(2012) *British Documents of Foreign Affairs Part:II, Series:B, Volume:35 (Turkey, January 1938-December 1939)*, Bethesda US.

Kitaplar ve Makaleler

AKŞİN Abtülâhat (1991) *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

ALPERT Michael (2013) *The Republican Army in the Spanish Civil War 1936-1939*, Cambridge University Press, New York.

ARAS Tevfik Rüştü (1968) *Görüşlerim 2'nci Kitap*, Yörük Matbaası, İstanbul.

----- (2003) *Atatürk'ün Dış Politikası*, Kaynak Yayınları, İstanbul.

ARMAOĞLU Fahir (1992) *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980* Cilt 1, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.

BARLAS Dilek ve Serhat Güvenç (2014) *Türkiye'nin Akdeniz Siyaseti*, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

BEEVOR Antony (2006) *La Guerra Civil Espanola*, Critical, Barcelona.

- BİRLİK Gültekin Kamil (2010) Celal Bayar'ın Başbakanlığı İsmet İnönü'den Devralması ve Bunun Siyasi Müsteşarlık üzerine etkisi, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt 12, Sayı 46, s. 255-293.
- (2018) İkinci Dünya Savaşı Öncesinde Akdeniz'de Yaşanan Deniz Haydutluğu Olayları ve Türkiye'ye Etkileri, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt 73, Sayı 1 (Ocak-Mart), s. 77-104.
- CASANOVA Julian (2010) *The Spanish Republic and Civil War*, Translated by Martin Douch, Cambridge University Press, Cambridge.
- CORTADA James W. (1972) Ships, Diplomacy And The Spanish Civil War: Nyon Conference, September, 1937, Published by: Rubbettino Editore, *II Politico*, Vol. 37, No. 4, (Dicembre), pp. 673-689.
- EDEN Anthony (1962) *Earl Of Avon Facing The Dictators*, The Riverside Press, Cambridge.
- GÖNLÜBOL Mehmet (ve diğerleri) (1993) *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1990)*, Siyasal Kitapevi, Ankara.
- GRETTON Peter (1975) The Nyon Conference - The Naval Aspect, *The English Historical Review*, Oxford University Press, Vol. 90, No. 354, (Jan.), pp. 103- 112.
- GÜÇLÜ Yücel (2002) Nyon Conference of 1937 On the Prevention of Piratical Acts in the Mediterranean and Turkey, *Bellefen*. Cilt LXVI, Sayı 246, s. 531-547.
- MERAY Seha L. (1963) Bazı Türk Anlaşmalarına Göre Korsanlık ve Deniz Haydutluğunun Yasaklanması, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt 18, Sayı 3-4, s. 106-185.
- PAYNE Stanley G. (2012) *The Spanish Civil War*, Cambridge University Press, New York.
- SANDER Oral (1989) *Siyasi Tarih*, İmge Kitabevi, Ankara.
- SOYAK Hasan Rıza (2006) *Atatürk'ten Hatıralar*, Yapı ve Kredi Bankası Yayınları, İstanbul.
- TEKELİ İlhan - Selim İlkin (2013) *Dış Siyaseti ve Askeri Stratejileriyle İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si* 1. Cilt, İletişim Yayınları, İstanbul.
- VİLAR Pierre (2007) *İspanya İç Savaşı*, Çev. Işık Ergüden, Dost Yayınevi, Ankara.

Gazeteler ve Dergiler

Akşam (1937) 17 Ağustos, s. 1; 19 Ağustos, s. 1; 26 Ağustos, s. 1, 4; 2 Eylül, s. 1, 4; 3 Eylül, s. 1; 6 Eylül, s. 1; 11 Eylül, s. 1; 21 Eylül, s. 2; 6 Ekim, s. 1; 8 Ekim, s. 1.

Akşam (1938) 5 Şubat, s. 2.

Cumhuriyet (1937) 25 Ağustos, s. 1, 3; 9 Eylül, s. 1; 10 Eylül, s. 1; 18 Eylül, s. 1; 23 Eylül, s. 1.

Cumhuriyet (1938) 2 Şubat, s. 1; 5 Şubat, s. 1; 8 Şubat, s. 1; 15 Haziran, s. 1, 7.

Ulus (1937) 26 Ağustos, s. 1, 4; 4 Eylül, s. 1; 5 Eylül, s. 1; 9 Eylül, s. 1; 10 Eylül, s. 1; 11 Eylül, s. 1; 15 Eylül, s. 1; 18 Eylül, s. 1, 4, 5.

ATAY Falih Rıfki (1937) Akdeniz'de, *Ulus*, 16 Eylül, s. 1.

----- (1937) Kamutay Toplantısı, *Ulus*, 18 Eylül, s. 1, 5.

BELGE Burhan (1937) Konferansın Ehemmiyeti, *Ulus*, 16 Eylül, s. 1, 2.

NADİ Yunus (1937) Akdeniz'in Emniyeti Meselesi, *Cumhuriyet*, 13 Eylül, s. 1.

----- (1937) Akdeniz Emniyetini Korsanlıktan Korumak İçin, *Cumhuriyet*, 15 Eylül, s. 1.

----- (1937) İspanyol Çıkmazı Önünde Müsellâh Sulh, *Cumhuriyet*, 15 Eylül, s. 1, 3.

----- (1937) Nyon İtilafının Tekemmülünden Sonra, *Cumhuriyet*, 16 Eylül, s. 1, 3.

----- (1937) Mutlak Bir İhtiyaç: Milletler Cemiyetinin İslah ve Takviyesi, *Cumhuriyet*, 20 Eylül, s. 1.

----- (1937) Avrupa'nın Bir Köşesindeki Barut Fıçısı: İspanya, *Cumhuriyet*, 23 Eylül, s. 1.